Inhoudsopgave

Voorwoord 2
Rob Nijhoff

Gedwongen gelijkheid? 3
Mirjam van der Bent-Crezee

De zorgmarkt als kring? 9
Joas Duister

Geen musje zal vallen… 16
Karin de Geest

De ChristenUnie – een partij voor iedereen? 23
Rian van Haeften

Christelijke partijen: partijen voor de vrijheid? 27
Eva IJmker

Christelijke politiek in een postchristelijke tijd? 33
Robert van Putten

De ChristenUnie en straatbewegingen 38
Teun-Pieter de Snoo

Wees 'zoutend zout' 44
Joey Thoontje Leonard Soumokil

De samenleving als termietenheuvel 49
Henk den Uijl

Bezinnen vóór bezuinigen 55
Alexander Weggemans

Voorwoord

Januari 2009 lanceerde het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie het eerste Fellowsprogramma: ruim een dozijn studenten of pas afgestudeerden maken zich het denken achter de ChristenUnie eigen; eerst door in vogelvlucht een serie christelijke denkers langs te gaan, van Augustinus tot Dooyeweerd, daarna door zich te verdiepen in de kernwaarden Dienstbaarheid, Vrijheid en Duurzaamheid. Een jaarprogramma van elf avonden, met elke maand een maaltijd, een spreker, een debat en een paar korte eigen presentaties.

Het succes van dit programma leidde in september 2011 tot de start van een vierde groep. Omdat elke deelnemer wordt uitgenodigd het programma af te sluiten met het schrijven van een essay, lagen er na een jaar een serie essays op tafel. Nee, niet iedereen haalt deze eindstreep. Eigen planningen kunnen danig in de war raken – soms door heel menselijke oorzaken zoals een zwangerschap, soms door een combinatie van afstuderen of promoveren en het vinden van een nieuwe baan. Maar hier ligt dan toch maar een bundel met een tiental essays – van auteurs die zich inmiddels 'Fellow van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie' mogen noemen.

Wie eenmaal 'fellow' heet, wordt soms ook gevraagd om zich in te zetten voor het WI. Een van de fellows van het eerste uur speelt bijvoorbeeld een rol in de Thematische PartijCommissie 'Duurzaamheid'. Voor het WI zijn dus niet alleen van belang de inhoudelijke interesses van de fellows, zoals die hierna blijkt uit deze bundel. Ook andere mogelijkheden en vaardigheden kunnen de ChristenUnie van pas komen. Niet voor niets is het ChristenUnie Opleidingscentrum naast het WI mede-organisator van dit fellowsprogramma, en biedt ook andere cursusprogramma's aan die gericht zijn op het versterken van inhoud of vaardigheden van politiek geïnteresseerde christenen. Tenslotte ondersteunt ook Perspectief dit fellowsprogramma: de beoogde leeftijdsgroep overlapt immers met die van de oudere Perspectiefleden.

Tenslotte – het concrete resultaat van deze bundel. In wat volgt raken actuele discussies vervlochten met politiek-filosofische thema's. Een groep essays draait om de opstelling van christenen in het Nederland van nu en de reacties daarop: Hoe duurzaam is de vrijheid die christenen en andere minderheden genieten? (Van der Bent-Crezee) Geeft de ChristenUnie zelf wel voldoende ruimte aan niet-christelijke levenskeuzes? (Van Haeften) In hoeverre moet ze de eigen opvatting van vrijheid 'positief' laden als 'het tot hun recht laten komen' van burgers? (IJmker) Of algemener: hoe verandert christelijke politiek in een postchristelijke tijd? (Van Putten) Kan de CU leren van Occupy? (De Snoo)

De terugtredende overheid krijgt in twee essays aandacht. Bevordert (gereguleerde) marktwerking in de zorg niet een pluraal keuze-aanbod dat goed past bij de plurale samenlevingsvisie van Kuyper en Dooyeweerd? (Duister) En vormt deze zorgsector niet een voorbeeld van een 'loslaten' door de overheid – een bestuursstijl die net als de antirevolutionaire traditie zich keer tegen beheersing van bovenaf? (Den Uijl) Naast dit alles treft men twee pleidooien aan voor betere visievorming op specifieke vlakken: Hebben christenpolitici een serieuze visie op dierenrechten? (De Geest) En wat zou de rol moeten zijn van onze defensie? (Weggemans) En tenslotte worden christenen in een directe stijl erop aangesproken om ook in de politiek 'zoutend zout' te zijn. (Soumokil)

Oordeel zelf over de voorstellen en de bezielde kwaliteit van de essays. Hier spreekt een nieuwe generatie 'fellows' zich uit over christelijke politiek, over de verhouding tussen overheid en samenleving, en over gebieden die volgens hen om bezinning roepen. Het was voor mij een genoegen om een jaar lang als gastheer op te trekken met deze groep frisse, betrokken denkers.

Rob Nijhoff
Medewerker Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Gedwongen gelijkheid?

Pleidooi voor rechtsstaat waarin recht wordt gedaan aan diversiteit

Mirjam van der Bent-Crezee

Samenvatting
In de 'alles moet kunnen'-samenleving is een trend waarneembaar om het afwijkende in te dammen. Meerderheidsvisies presenteren zich daarbij als kernwaarden van de samenleving waar, ten koste van opvattingen van minderheden, redelijkerwijs niet vanaf geweken kan worden. Dit doet geen recht aan de essentie van de rechtsstaat en de democratie. Diversiteit in het debat en in de samenleving is onmisbaar en verrijkt. Dat vereist wel een luisterend oor en een open houding, zodat verschillende visies naast elkaar kunnen bestaan en elkaar ruimte in de samenleving wordt gegund.

Inleiding

Het jaar 2012 is nog maar net over de helft en nu al zijn de voorbeelden niet meer op een hand te tellen waarin een meerderheidsvisie zich sterk maakt ten koste van een minderheidsvisie. Steeds meer is in ons land een streven naar geforceerde gelijkheid waarneembaar, waarbij levensbeschouwelijke van de meerderheid afwijkende visies met flinke druk door zowel de rechterlijke macht, de wetgever als bestuurders aan de kant worden gezet. Seculiere standpunten worden daarbij gepresenteerd als 'kernwaarden van de rechtsstaat'. Een gevaarlijke ontwikkeling.

Inmenging door de rechterlijke macht

Het meest recente voorbeeld is de uitspraak van het Europees Hof van de Rechten van de Mens (EHRM) in de SGP-zaak.[1] 'SGP mag niet langer vrouwen weigeren', zo kopte de Volkskrant op 21 juli 2012.[2] Voor de SGP was het Hof in Straatsburg de laatste mogelijkheid in de strijd om vrouwen uit te sluiten van haar kieslijsten in het parlement, de provinciale staten en de gemeenteraden. De Hoge Raad had in zijn arrest de Nederlandse staat opgedragen ervoor te zorgen dat de SGP het passief kiesrecht aan vrouwen toekent. Bij het EHRM betoogde de SGP dat het arrest van de Hoge Raad een beperking oplevert van haar verenigingsvrijheid. Hoewel het EHRM dit erkende, achtte het deze beperking gerechtvaardigd omdat daarmee de gelijkheid van mannen en vrouwen wordt bevorderd. In de ogen van het EHRM wegen het kiesrecht en het verbod om bij de uitoefening daarvan vrouwen te discrimineren zwaarder dan de verenigingsvrijheid van de SGP. Het principe prevaleert blijkbaar, want het Hof merkt in overweging 75 nog op dat het niet van belang is dat geen vrouw heeft aangegeven zich kandidaat te willen stellen voor de SGP. De uitspraak is opmerkelijk, omdat het EHRM refereert aan haar uitspraak in de Refah Partisi-zaak[3], waarin zij overwogen had dat staten terughoudend moeten zijn in het beperken van politieke partijen, omdat zij essentieel zijn voor het goed functioneren van een pluralistische en democratische samenleving. In die uitspraak had het Hof tevens overwogen dat een beperking alleen gerechtvaardigd is als de politieke partij een gevaar voor de democratische rechtsorde geacht wordt. Zoiets kan van de SGP niet beweerd worden.

Dient een rechterlijk college niet enige afstand te bewaren van de heersende maatschappelijke opvattingen wanneer rechten van minderheden in het geding zijn? In een eveneens zeer recente zaak die voor het Landgericht Keulen werd aangebracht, kwam de rechter tot het oordeel dat het om religieuze redenen besnijden van jongens gelijk staat aan zware mishandeling, ook als de ouders toestemming geven. Voor de rechter woog hier het recht van de zoon op lichamelijke onschendbaarheid zwaarder dan de (religieuze) rechten van de ouders.[4] De argumentatie lijkt sterk op die van Richard Dawkins, schrijver van het boek 'God als misvatting'. Zowel de Keulse rechter als Dawkins zijn van mening dat overheidsingrijpen geboden is wanneer kinderen opgevoed worden in een religieuze traditie.

Inmenging door de wetgever

Terwijl het liberale vrijheidsdenken ('alles moet kunnen') volop floreert, groeit

1 EHRM 10 juli 2012, zaaknr. 58369/10 (*SGP t. Nederland*).
2 J. Hoedeman, 'SGP mag niet langer vrouwen weigeren', *Volkskrant* 21 juli 2012.
3 EHRM 13 februari 2003, zaaknrs. 41340/98, 41342/98, 41343/98 en 41344/98 (*Refah Partisi e.a. t. Turkije*).
4 'Incident is tot norm gemaakt', *Trouw* 28 juni 2012.

benauwdheid over wat afwijkt. Kan alles werkelijk? Dat afwijkende wordt daarom steeds meer beteugeld. Het afgelopen jaar zijn er in het parlement diverse discussies gevoerd waarbij minderheidsvisies het eenvoudig afleggen tegen de visie van de meerderheid. Bekend is natuurlijk het fenomeen weigerambtenaar. Vlak voor het zomerreces van 2012 van de Tweede Kamer bleek een meerderheid van de Kamer ervan af te willen dat een trouwambtenaar uit gewetensbezwaren kan weigeren zijn taak te verrichten. Een overgrote meerderheid van de Tweede Kamer – 116 stemmen voor, 30 stemmen tegen – bleek ook voorstander te zijn van een verbod op onverdoofd ritueel slachten. In de Eerste Kamer sneuvelde het plan echter alsnog, maar PvdD-er Marianne Thieme gaat door in haar strijd, dus wie weet hoe lang dit …gesneuveld zijn… nog standhoudt.
Er zijn meer voorbeelden. Ruim een jaar geleden opperde de PVV om in alle Europese gebouwen een hoofddoekverbod in te voeren, waarop Europarlementariër Van Dalen terecht reageerde: "Moet in Europa alles vlak en kleurloos worden? Moet de grote witkwast er over heen zodat we allemaal als gelijke zombies één kant op kijken en nog slechts één mening hebben? Dat is precies wat D66 ook wil."[5] Waar dit PVV-idee niet snel werkelijkheid zal worden, gold dat niet voor de Nederlandse eis bij de toetreding van de nieuwe gemeenten Saba, Sint Eustasius en Bonaire in oktober 2010. Deze eilanden dienden er in hun regelgevingwerk werk van te maken dat abortus, euthanasie en het homohuwelijk mogelijk zouden worden. Alsof deze toch gevoelige zaken bij ons van de ene op de andere dag zijn ingevoerd! Ook voormalig vicevoorzitter van de Raad van State Tjeenk Willink heeft zich aan deze opstelling geërgerd.[6] Van een wat rigide handelswijze getuigt ook het voorstel dat VVD-Kamerlid Jeanine Hennis-Plasschaert vorig jaar deed om het verbod van religieuze uitingen als een kruisje of een hoofddoek voor alle ambtenaren te laten gelden. Houdt de scheiding van kerk en staat juist niet in dat burgers naar hun eigen inzichten en opvattingen hun leven kunnen inrichten?

Inmenging door bestuurders

Niet alleen op landelijk politiek niveau lijken politici allergische reacties te vertonen als het gaat om enige vorm van religieuze uiting, ook lokale politici kunnen er moeilijk mee uit de voeten. Begin 2009 ontstond er binnen het college van het Amsterdamse stadsdeel De Baarsjes commotie over een met Youth for Christ gesloten vierjarig contract voor de uitvoering van het jongerenwerk daar, omdat twijfels waren gerezen over de 'religieneutraalheid' van de organisatie. Uiteindelijk besloot de deelraad om het contract niet open te breken – dat zou het stadsdeel een behoorlijke schadepost opleveren –, maar de toon was wel gezet: ook in de gemeente Utrecht werden vraagtekens geplaatst bij het subsidiëren van YfC-werk.[7] Eind 2009 kwam het Scharlaken Koord, een christelijke organisatie die hulp verleent aan prostituees, onder vuur te liggen nadat het Amsterdamse gemeentebestuur een motie van de VVD had aangenomen om niet meer samen te werken met instellingen met een uitgesproken religieuze identiteit. Het college legde dit advies naast zich neer[8], maar inmiddels was ook in Haarlem forse weerstand tegen het Scharlaken Koord gerezen. Mede vanwege het geringe vertrouwen in de organisatie, besloot het Scharlaken Koord uiteindelijk te bedanken voor de opdracht in

5 'Hoofddoekverbod in Europa is onbegrijpelijk voorstel', *ChristenUnie.nl* 10 mei 2011.
6 'Herman Tjeenk Willink: De radicalisering bevalt mij niet', *Trouw* 27 januari 2012.
7 'VVD wel tegen YfC-werk', *Nederlands Dagblad* 25 februari 2009.
8 'Amsterdam legt VVD-motie naast zich neer', *Reformatorisch Dagblad* 8 december 2009.

Haarlem.[9] In juli 2010, besloot opnieuw het 'liberale' Amsterdam, ditmaal stadsdeel West, het contract met The Mall Westerwijk, onderdeel van het YfC-jongerenwelzijnswerk, niet te verlengen. Dit ondanks de goede ervaringen met YfC. Het stadsdeel verlangde echter van de organisatie om ook personeel met een niet-christelijke achtergrond te werven en daar kon YfC niet mee akkoord gaan.[10] Een laatste – zeer recent – voorbeeld: in Leiden mocht een promovendus geen religieuze opdracht opnemen in de handelseditie van zijn proefschrift. In zijn geval ging het om een ingekorte versie van Psalm 111:10 in het Latijn. Reden voor het verbod: "De dankbetuigingen aan God en huisdieren liepen de spuigaten uit", aldus de universitair woordvoerder. Nadat de betreffende promovendus – jurist – naar het College voor Promoties van de universiteit stapte, kreeg hij gelijk. Het promotiereglement bleek niet expliciet het gebruik van een zinspreuk of opdracht te verbieden. Het is zeer te betreuren dat de promovendus deze discussie op juridische gronden moest winnen. En de opmerking van de universiteit is onnodig krenkend. Als openbare universiteit en met publieke middelen gefinancierd, zou de Universiteit Leiden open moeten staan voor alle gezindten – al was het maar uit respect voor haar eigen ontstaansgeschiedenis. Of dat uiteindelijk zo zal blijven is nog maar de vraag, nu de universiteit momenteel overweegt om het promotiereglement opnieuw tegen het licht te houden.[11]

De seculiere meerderheidsopvatting als standaard voor de rechtsstaat?

De genoemde voorbeelden staan bepaald niet op zichzelf en lijken een trend aan het licht te brengen. Zij geven het duidelijke signaal af dat de ruimte voor pluriformiteit in onze samenleving steeds meer aan banden wordt gelegd. Rob Nijhoff, medewerker van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, spreekt in dit verband van 'tolerantieweigering'.[12] Journalist Lex Oomkes bezigt in dit kader de term 'democratische arrogantie'.[13] De politiek filosoof Alexis de Tocqueville waarschuwde al in 1835 voor 'de tirannie van de meerderheid'.[14] Hoewel hij democratie zag als een onafwendbaar proces, zag hij tegelijkertijd ook in dat een geïnstitutionaliseerd *vox populi* een verstikkende werking op het individu kan hebben. Volgens Tocqueville zouden beperkingen voor een andersdenkend individu niet alleen opgeworpen kunnen worden door regelgeving, maar ook doordat mensen geneigd zijn zich te conformeren aan de algemene opinie.

Die algemene opinie wordt door sommigen als per definitie beslissend in het democratische bestel ervaren. Volgens Donner is het de essentie van de democratie dat als tweederde van alle Nederlanders morgen de sharia zou willen invoeren, die mogelijkheid moet bestaan.[15] Een dergelijke opvatting van democratie doet geen recht aan onze rechtsstaat. Democratie staat niet simpelweg gelijk aan de eenvoudige wil van de meerderheid, oftewel 75 stemmen plus 1 in de Tweede Kamer. Democratie is juist bedoeld om de belangen van minderheden te erkennen en zoveel mogelijk te verdisconteren. Niet alleen omdat het dat voor de minderheid gemakkelijker maakt de meerderheidsbeslissing te accepteren, zoals Goslinga betoogt[16], maar juist omdat de

9 'Het Scharlaken Koord weigert opdracht Haarlem', *Het Parool* 26 november 2009.
10 'Amsterdam West stopt met Youth for Christ', *Binnenlands Bestuur* 13 juli 2010.
11 B. Braun, ´Hoe God terugkeerde in het proefschrift´, *Leids Universitair Weekblad Mare* 6 juni 2012.
12 R.A. Nijhoff, 'De tolerantieweigeraar', *Reformatorisch Dagblad* 17 september 2011.
13 L. Oomkes, 'De kunst verleerd om minderheden te aanvaarden', *Trouw* 31 januari 2012.
14 A. de Tocqueville (1935), *Over de democratie in Amerika*, vertaald door H. Daalder en S. van Luchene.
15 M. van Wezel & M. Kleijwegt, 'Piet Hein Donner: De meerderheid telt', *Vrij Nederland* 16 september 2006.
16 H. Goslinga, 'Het seculiere Nederland is radicaal en hard', *Trouw* 19 november 2011.

meerderheid dat aan de minderheid verplicht is, verplicht is aan de rechtsstaat die grondrechten verzekert.

Voor een goed democratisch debat is openheid en een luisterend oor vereist. Dat vergt inleving in de ander. Geen gemakkelijke opgave. Zeker niet voor diegenen die ertoe neigen de algemene *communis opinio* als essentieel voor de samenleving te zien, oftewel: als standaard waar in redelijkheid niet vanaf geweken kan worden. Na de ontzuiling en de ontkerkelijking is deze algemene norm van de meerderheid steeds vaker een seculiere norm. Een norm waar radicaliteit uit spreekt en die anderen niet altijd ruimte laat voor andere opvattingen of deze andere opvattingen als het ware gedoogt. Opvallend (of juist niet) is dat D66-er Boris van der Ham ontkent dat er in Nederland een seculiere meerderheid bestaat. Hij stelt: "Als er al een meerderheidsopvatting bestaat, dan huist die vooral in de gedachte dat ieder mens deze keuzevrijheid toekomt, en dat de wetgever hierin dient te voorzien."[17] Dit klinkt heel mooi en nobel. De daarop volgende zinnen in het artikel van Van der Ham verraden echter dat de seculiere norm ook bij hem tot algemene norm is verheven en dat andere overtuigingen door de meerderheid gedoogd worden: "Mag iemand dus ook orthodox-religieuze opvattingen hebben? Ja natuurlijk. Hij mag in Nederland *zelfs* [curs. MJvdB] scholen stichten, verenigingen oprichten en televisieuitzendingen hebben, *nota bene* [curs. MJvdB] betaald door de belastingbetaler." Deze tekst spreekt voor zich.

De kracht van diversiteit

Een parallel met de biodiversiteit valt te trekken. Velen maken zich grote zorgen over de afname van de biodiversiteit op onze planeet. Waarom? Alle natuurlijke processen op aarde, zoals de zuurstofproductie of de plantenbestuiving, zijn ervan afhankelijk. Het leven op aarde is ondenkbaar zonder biodiversiteit. Wellicht niet in dezelfde mate van belang, maar in ieder geval niet te onderschatten, is ook het belang van diversiteit in de samenleving. Een brede waaier aan opvattingen, ideeën en overtuigingen dient gekoesterd te worden en geeft de samenleving kleur. Het geeft tegenspraak, discussie en vrijheid. Dat maakt van democratie geen gemakkelijk proces. De sociaal-democratische denker Jacques de Kadt omschreef het democratische bestel ooit als "een ingewikkeld systeem van evenwichten en remmen, van verborgen beïnvloedingen en culturele democratie, dat zo langzaam en moeizaam werkt en zoveel ongemakkelijke pose eist".[18] Laten we ons daar alsjeblieft niet door uit het veld laten slaan! Democratie dient de belangen van de rechtsstaat en daarmee van ons allen.

Vasthouden aan een authentiek verhaal

Daarom is het betreurenswaardig dat de positie van minderheden steeds meer aan het wankelen is en dat een afwijkend geluid steeds minder geaccepteerd wordt. Ook voor het christelijke geluid is minder ruimte dan voorheen. Maar dat het christelijke verhaal nog steeds aanstootgevend blijkt te zijn, biedt ook perspectief. Juist in deze tijd, waarin een woord als 'authenticiteit' te pas en te onpas wordt gebruikt, kan het mensen aan het denken zetten, aanspreken wellicht. Hopelijk biedt dat ruimte voor een open discussie in de samenleving en in het parlement. De genoemde voorbeelden geven echter wel aan dat het hart van de democratie minder klopt dan het zou moeten doen. Het is nodig alert

[17] B. van der Ham, 'Nederland zucht niet onder seculier-liberale dictatuur', *Trouw* 25 november 2011.

[18] J. de Kadt, 'De deftigheid in het gedrang', in: K. van Boeschoten & L.J. Zimmerman, *De oude intellectuelen en de politiek*, 's-Gravenhage 1945, p. 32.

te blijven dat het hart niet nog meer afstompt en de diversiteit aan visies volop ruimte te geven in de samenleving. ■

Mirjam van der Bent-Crezee is afgestudeerd in zowel het burgerlijk recht als het staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Leiden. Zij is als trainee werkzaam bij organisatieadviesbureau Berenschot. Daar richt zij zich op de bestuurlijk-juridische component van organisatievraagstukken.

De zorgmarkt als kring?

Een beschouwing over gereguleerde marktwerking in de curatieve zorg.

Joas Duister

Samenvatting

• In dit essay bepleit ik nuance en rust in het debat over de (vermeende) "marktwerking in de zorg".

• De zorgmarkt, weergegeven als zorgdriehoek, kun je definiëren als kring die zijn eigenheid moet behouden en waar de overheid zijnde een andere entiteit, niet te veel moet ingrijpen.

• Het invoeren van competitie in de zorg heeft bijgedragen aan het door Althusius, Kuyper en Dooyeweerd bepleitte pluralisme en diversificatie.

• Als behoedzaam voorstander van dit nieuwe stelsel pleit ik dan ook voor het gunnen van tijd aan de partijen in dit stelsel met drie aanbevelingen op het gebied van volumegroei, de kritische inkoopfunctie van de zorgverzekeraar en aandacht voor informele zorg.

Intro

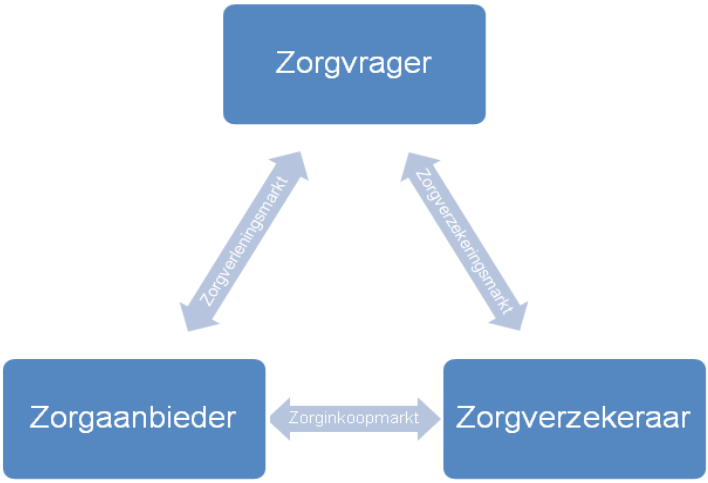
Sinds de invoering van de zorgverzekeringswet in 2006 is er veel geschreven en regelmatig debat over marktwerking in de zorg. Recentelijk kopten diverse media: "PVV wil marktwerking in de zorg op pauze zetten", "zorg is geen markt", "marktwerking in de zorg is een denkfout" en "marktwerking in de zorg is mislukt" [19]. Opvallend daarbij is dat de emotie, maar soms ook feitelijke onjuistheden in deze berichtgeving een grote rol lijken te spelen. Dergelijke berichtgeving heeft uiteraard te maken met het publieke karakter van de zorg, maar ook met de stijgende zorgkosten (€ 67 miljard in 2012, wat neer komt op ongeveer € 4800 per volwassene, per jaar).[20]
Met dit essay hoop ik, op basis van een christelijk-politieke visie, een bescheiden bijdrage te leveren aan (de nuance en rust in) dit debat. In dit essay wil ik de vraag beantwoorden: onder welke voorwaarden is marktwerking in de zorg houdbaar in het christelijk-politiek denken?

Hoewel ik in dit artikel als verzamelterm "marktwerking" heb gekozen, is het niet gerechtvaardigd om ten algemene van marktwerking in de zorg te spreken. Allereerst is er sprake van "gereguleerde marktwerking", wat wil zeggen dat er allerlei wettelijke beperkingen en verplichtingen zijn ("prikkels") en dat dus niet van een volmaakt vrije markt gesproken kan worden. Ten tweede is het de vraag wat er precies bedoeld wordt met marktwerking. De term als zodanig is beladen en het is misschien beter te spreken van competitie of concurrentie. Ik zal dan ook bespreken welke veranderingen er feitelijk zijn doorgevoerd in het stelsel. Tot slot is ook de scope van marktwerking in de zorg beperkt. Marktwerking is met name doorgevoerd in de tweedelijns curatieve zorg, in de langdurige zorg (AWBZ) is dat beperkt of zelfs niet aanwezig. Ik beperk me in dit essay met name tot de curatieve zorg, omdat de marktwerking daar het meest zichtbaar is en het verst is doorgevoerd.

De "zorgdriehoek" als kring

De afgelopen 10 jaar is ons zorgstelsel sterk veranderd, preciezer: in de driehoek zorgaanbieder - zorgvrager/verzekerde – zorgverzekeraar (zie figuur 1). Aan de hand van deze drie "markten" ga ik in op deze veranderingen, en relateer en waardeer deze waar mogelijk aan christelijk politiek-filosofische concepten.

[19] Trouw (16-07-2012), www.nu.nl (25-07-2012), www.zorggeenmarkt.nl (02-08-2012).
[20] Begroting VWS 2012, stand miljoenennota 2011 en VWS beleidsagenda 2012.

Figuur 1: De zorgdriehoek

De zorgverleningsmarkt

In de zorgverleningsmarkt staat niet langer het zorgaanbod centraal, maar de zorgvraag. De patiënt wordt geacht te kiezen als kritische zorgconsument. De invoering van marktwerking heeft bijgedragen aan meer dynamiek in deze sector: er zijn veel (soorten) aanbieders en daarmee is er genoeg te kiezen voor die consument; de zorg is meer vraag- en patiëntgericht gaan werken in plaats van aanbodgericht; en er zijn minder wachtlijsten.

In mijn optiek zou je vanuit een christelijk politieke visie deze *dynamiek* en *diversiteit* in het zorgveld toe moeten juichen. Doordat ons zorgstelsel privaat is georganiseerd hebben zorgaanbieders, zoals ziekenhuizen of ggz-aanbieders, bijvoorbeeld de mogelijkheid zich te organiseren vanuit een bepaalde levensbeschouwing, zich te specialiseren op bepaalde aandoeningen of zich op de jonge patiënt te richten. Althusius, Kuyper en Dooyeweerd hechten grote waarde aan dit soort *pluralisme en diversificatie* (maatschappelijke verscheidenheid). Dooyeweerd (1936)[21] werkt dit het meest concreet uit met zijn idee van de kringen. Dooyeweerd stelt de *eigenheid van de kring* centraal; de kring is op zichzelf soeverein. Dit houdt in dat elk zelfstandig verband zijn eigen interne rechtssfeer heeft, die niet uit die van een ander verband kan worden afgeleid. De zorgmarkt (waarbinnen de zorgaanbieder functioneert), zou je kunnen definiëren als een eigen kring, waarin de eerder genoemde zorgdriehoek tussen patiënt, zorgaanbieder en zorgverzekeraar zorg wordt genoten, gegeven en ingekocht. Dit idee volgend zou het zorgveld zijn eigenheid moeten behouden en moet de overheid, zijnde een andere, juridische, kring zich daar niet te veel in mengen of te veel ingrijpen. Temeer daar in het oude overheidsgestuurde en gereguleerde stelsel sprake was van weinig variëteit, vernieuwing en dynamiek. Op grond van de politieke leer van Dooyeweerd zou je kunnen stellen dat dynamiek en marktwerking in deze sector wordt toegejuicht, sterker nog dat de overheid de taak heeft deze verbanden tot hun recht te

[21] Dooyeweerd, H. (1936). *De wijsbegeerte der Wetsidee*. Deel III.

laten komen of om met Paas[22] te spreken: de overheid moet de private sector stimuleren. Ook in de kernwaarden van de ChristenUnie vinden we woorden van soortgelijke strekking: een markt bevordert dat creativiteit benut wordt en stimuleert bedrijvigheid en welvaart.[23] Deze punten zijn juist door de invoering van competitie (of anders geformuleerd: keuzevrijheid) in deze markt meer tot hun recht gekomen.

Ik zie echter ook nadelen van verdere invoering van marktwerking op de zorgverleningsmarkt. Er is sprake van informatieasymmetrie tussen de zorgaanbieder of specialist enerzijds en de patiënt anderzijds. De patiënt is relatief slecht geïnformeerd ten opzichte van de arts of het ziekenhuis, en sterk afhankelijk voor zijn behandeling van het professionele oordeel van de medicus. De vraag is dan ook of er wel sprake is van echte keuzevrijheid, zeker als het belang van die zorgaanbieder vooral financieel gedreven is. De laatste tijd zijn er over dit financiële aspect (het stelsel prikkelt tot productie van overbehandeling) veel kritische berichten te lezen, mede gevoerd (en dat is hoopvol!) door ziekenhuisbestuurders en artsen zelf. Met de (verdere) invoering en uitbreiding van marktwerking in de zorg kan iets anders in de verdrukking komen: *publieke gerechtigheid*, een ander belangrijk politiek criterium gezien vanuit christelijk denken.[24] Het gevaar dreigt dat, nu bekeken *binnen* de zorgdriehoek, de ene 'kring' de andere 'kring' gaat overheersen (bijvoorbeeld aanbieder over patiënt of verzekeraar over aanbieder). In dat geval is er een overheid nodig als marktmeester die de juiste randvoorwaarden stelt.

De zorgverzekeringsmarkt
Sinds 2006 is er voor iedereen een verplichte basisverzekering. Patiënten-consumenten kunnen kiezen uit een zorgverzekeraar en een zorgverzekering, waarbij zorgverzekeraars elkaar kunnen beconcurreren in het basispakket op prijs en in het aanvullend pakket op inhoud én prijs. Wel zijn er publieke randvoorwaarden afgesproken, zoals acceptatieplicht, een verbod op premiedifferentiatie[25], zorgplicht en wordt er een uniform basispakket door de overheid vastgesteld. Positief effect van de invoering van deze wet is dat er een sterke premieconcurrentie tussen zorgverzekeraars plaatsvindt en dat er meer aandacht is voor selectieve zorginkoop (kwaliteit van zorg).[26] Ook valt er wat te kiezen in deze markt; zorgverzekeraars die zich organiseren op basis van een (christelijke) levensbeschouwing en vanuit die optiek bijvoorbeeld geen abortus provocatus vergoeden of hun cliënten wijzen op hulpverleners met een christelijke (behandel)visie. Gewetensbezwaarden kunnen zich op deze manier alsnog verzekeren van (Christelijk) verantwoorde zorg. Ook kan er gekozen worden voor zorgverzekeraars met een beperkter zorgaanbod in contractering, voor mensen die bereid zijn naar een andere zorgaanbieder te reizen voor electieve zorg op basis van de contracten van de zorgverzekeraar en daardoor minder premie te betalen. Of zorgverzekeraars die zich met een label speciaal op jonge mensen richten. Doordat ook de zorgverzekeringsmarkt privaat is georganiseerd, is deze *vrijheid* mogelijk. In een stelsel waar de overheid sterk stuurt of zelf zorg inkoopt zal deze diversiteit niet of nauwelijks tot stand komen.

[22] Paas, S. (2007). *Vrede stichten. Politieke meditaties.* Zoetermeer: het boekencentrum.
[23] Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie (2011). *Kernwaarden van de ChristenUnie. Dienstbaarheid, vrijheid en duurzaamheid.* Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
[24] Kuiper, R. (2011). *Dienstbare politiek.* Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
[25] Dit is wel mogelijk tussen zorgverzekeraars, maar een individuele zorgverzekeraar moet bij al haar klanten dezelfde premie hanteren.
[26] Evaluatie Zorgverzekerzekeringswet (2009)

Vrijheid in deze markt is essentieel om dit verband tot zijn recht te laten komen. Je moet dan wel accepteren dat er verschillen zijn en de burger voorlichten over deze keuzevrijheid. Paas verwoordt dit treffend als hij stelt dat er afstand tussen overheid en samenleving nodig is, omdat deze afstand ruimte schept in de samenleving, waardoor zij zich in haal haar verbanden vrij kan organiseren.[27]

Ook kunnen er kritische noten worden geplaatst bij de rol van de zorgverzekeraar in haar rol in kosten- en volumebeheersing (bijvoorbeeld 4 grote zorgverzekeraars beheersen de markt), maar de vraag is of de overheid deze rol beter kan waarmaken en de competenties heeft om te zorgen voor een efficiënte bedrijfsvoering. Voor de politiek is het immers lastig nee te verkopen tegen de verzekerde (of in de zorgverlening: patiënt) die tegelijkertijd kiezer is.

De zorginkoopmarkt

Sinds 2012 is prestatiebekostiging ingevoerd in de medisch specialistische zorg en per 2013 wordt dit ook in de ggz ingevoerd. Zorgaanbieders worden vanaf dat moment bekostigd op basis van hun geleverde prestaties. Zowel zorgverzekeraars als zorgaanbieders lopen meer financieel risico, omdat het vangnet van de overheid (budgetten) wordt afgebouwd. Verder is tussen 2005 en 2011 de vaste tarifering steeds verder losgelaten. Sinds 2012 kennen we in de medisch specialistische zorg zelfs voor 70% van de behandelingen vrije prijzen[28] en voor (slechts) 30% landelijk vastgestelde maximumtarieven. Zorgaanbieders en zorgverzekeraars onderhandelen met elkaar over prijs, prestatie en kwaliteit op basis van een nieuwe taal: Diagnose Behandeling Combinaties (DBC's).[29] In dit systeem hangt de vergoeding voor ziekenhuiszorg en ggz af van het soort patiënten en het type behandeling. Het nieuwe stelsel nodigt uit tot een voortdurende kritische dialoog. Tussen specialisten onderling over praktijkvariatie en resultaten van behandeling, tussen zorgbestuurders en behandelaars over de optimale organisatie en innovatie van de zorg, tussen zorgverzekeraars en zorgaanbieders over de prijs en kwaliteit van de zorg, tussen patiënten- en consumentenorganisaties en zorgaanbieders over de toegankelijkheid en kwaliteit van de zorg. Dat is grote winst vergeleken met het oude stelsel. Voor de invoering van dit nieuwe stelsel waren er nauwelijks prikkels om te vernieuwen, te investeren en te presteren. Het aanbod van de zorg stond centraal, in plaats van de vraag van de cliënt. De overheid budgetteerde op basis van parameters die niets over zorg zeiden (bijvoorbeeld aantal bedden en verpleegdagen) en reguleerde en plande van bovenaf. Dit had tot gevolg dat er sprake was van lange wachtlijsten en er weinig vernieuwing en dynamiek in het stelsel plaats vond. De vergoeding had destijds niet te maken met de geleverde prestatie. Verantwoordelijkheid geven aan zorgverzekeraars en zorgaanbieders was en is daarom het nieuwe adagium. In mijn visie past dit adagium goed in de eerder beschreven vrijheid en verantwoordelijkheid voor de kring van het zorgveld-als-geheel. Deze partijen zouden uitstekend, meer dan de overheid, in staat moeten zijn om zorg aan te bieden en zorg in

[27] Paas (2007:274): "De overheid schept de samenleving niet in al haar verbanden, maar ze begrenst haar indien nodig" (alleen als het "common good" daadwerkelijk wordt bedreigd).

[28] De prijzen in het vrije segment zijn de afgelopen jaren gedaald.

[29] Een DBC of zorgpakket bevat alle handelingen die gemiddeld nodig zijn om bij een patiënt een bepaalde diagnose te stellen en de behandeling te verrichten. Ook staat er in het zorgpakket informatie over de vergoeding voor de behandelaar, bijvoorbeeld een medisch specialist, en de kosten van de zorginstelling. Het DBC-systeem vormt de basis voor declaraties van geleverde zorg en levert inzicht in het daadwerkelijk gebruik van de zorg. Hiermee is het de onderhandelingstaal tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars. (www.dbconderhoud.nl)

te kopen en daar goede afspraken over te maken.

Zorg: overheid of markt - publiek of privaat?
We kunnen concluderen dat het huidige beleid gericht is op een verdere privatisering en het verder doorvoeren van marktwerking in de zorg. Zoals eerder aangegeven; het alternatief van het huidige beleid is volgens tegenstanders van marktwerking, terug naar een sterker overheidsgestuurd of gereguleerd zorgstelsel (nationalisering van de gezondheidszorg met budgettering en overheidsplanning). Hiermee zou de patiënt beter af zijn en zouden zorgkosten beter in de hand te houden zijn. Hoewel ik me dit laatste argument goed kan voorstellen (immers er is dan minder prikkel tot "productie" in ziekenhuizen en door artsen, extreme salariëringen en marketingkosten ontbreken dan wellicht), betwijfel ik of de patiënt beter af is in een sterk overheidsgestuurd scenario. In het marktscenario is de zorgsector op zijn minst cliëntgerichter geworden en zijn de wachtlijsten voor een groot deel verdwenen, juist vanwege de prikkel tot presteren. Daarnaast is er met de invoering van het nieuwe stelsel eindelijk inzicht in de daadwerkelijke prestaties van de zorgaanbieder.

Toch zou je vanuit de "kringenleer" van Dooyeweerd principieel kritiek kunnen hebben op toenemende marktwerking in de zorg. In dat geval ligt het er aan volgens welk verband je de zorg kwalificeert. Want is de zorg vooral een economisch verband (er wordt zorg ingekocht, verkocht, geleverd en geconsumeerd) of is het vooral een ethisch verband (de zorg voor een mensenleven)? Wanneer het een ethisch verband is zou je kunnen stellen dat de eigenheid van de kring onder druk staat door de toenemende druk om financieel te presteren. Mijn voorlopige conclusie is dat economische versterking goede zorg niet uitsluit.

Tot slot
Terug naar de centrale vraag in dit artikel: (onder welke voorwaarden) is marktwerking in de zorg houdbaar en te verdedigen in het christelijk politiek denken? Door me voor dit artikel nogmaals te verdiepen in de problematiek, blijk ik zelf genuanceerder geworden in mijn standpunt. Hoewel ik, mede op grond van christelijk-politieke criteria nog steeds behoedzaam voorstander ben van het nieuwe zorgstelsel[30], zie ik wel degelijk ook de negatieve externaliteiten van de focus op zorg als puur economisch vraagstuk. Wanneer marktpartijen falen, kan dat gevolgen hebben voor de kosten en kwaliteit van de zorg en daarmee publieke belangen schaden. Zorg is immers primair een ethische kwestie van onderlinge menselijke hulp.

Toch is mijn pleidooi om het huidige stelsel, gedefinieerd in de zorgdriehoek, niet weg te gooien, maar zijn tijd te gunnen. We moeten eerst bezien in hoeverre het huidige stelsel werkt en kan worden doorontwikkeld. We zijn immers net op weg met prestatiebekostiging en het is te vroeg om nu al gefundeerd te kunnen zeggen dat we dit stelsel naar de prullenbak kunnen verwijzen zoals sommige partijen doen. In mijn optiek zijn er daarom de komende jaren de volgende uitdagingen:

1. De toetssteen van het Nederlandse zorgstelsel is of de partijen in de zorg de volumegroei onder controle kunnen krijgen. Dat kan door de prikkels op de juiste

[30] Ook de ChristenUnie is tot dusverre (kritisch) voorstander geweest van het nieuwe stelsel en blijft in het laatste verkiezingsprogramma (2012) voorstander van competitie in de zorg op basis van prijs en kwaliteit, maar hekelt wel marktwerking als het gaat om winstuitkering en overproductie door doorgeschoten marktwerking.

manier te zetten, bijvoorbeeld door te belonen als een arts zijn patiënt uitlegt waarom een bepaalde behandeling niet nodig is in plaats van een onnodige dure behandeling uit te voeren.

2. De komende jaren is cruciaal of de zorgverzekeraar (als kritische zorginkoper van zorg(verbetering) en behartiger van het belang van zijn patiënten) zijn rol kan waarmaken. Is de zorgverzekeraar in staat om in te kopen op basis van een optimale verhouding tussen prijs, kwaliteit en volume? Daarvoor moet de historische informatie die inmiddels is verzameld met het huidige systeem worden benut.

3. De zorg moet organisatorisch beter worden ingericht: de zorg moet verleend worden, daar waar deze het beste en doelmatig plaats kan vinden, dat zal complicaties en overtollige kosten vermijden. Ketenzorg, integrale zorg voor chronisch zieken, het versterken van de eerste lijn (in plaats van de relatief dure tweede lijn) zijn daarvan goede voorbeelden. Maar ook "informele zorg", zijnde onbetaalde zorg door onderlinge betrokkenheid van de naaste, is wat mij betreft een ontwikkeling die past bij christelijk politiek denken en daarom meer waardering zou moeten krijgen.[31] ■

Drs. Joas Duister is afgestudeerd als bestuurskundige aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij werkt als bestuurssecretaris bij Stichting DBC-O. DBC-O is verantwoordelijk voor het DBC-bekostigingssysteem in de curatieve zorg. Daarnaast is hij politiek secretaris bij de ChristenUnie Veenendaal.

[31] Zie hiervoor Hooglands betoog in Denkwijzer (oktober 2009) over Markt en Moraal.

Geen musje zal vallen…

Dierenwelzijn in de christelijke politiek

Karin de Geest

Samenvatting
In de christelijke traditie is over het algemeen weinig aandacht besteed aan dierenleed. Verscheidene christelijke denkers hebben betoogd dat de mens fundamenteel anders is dan dieren en mensen daarom geen morele verplichtingen hebben ten opzichte van dieren. Moderne filosofen als Singer zetten zich tegen dit onderscheid tussen en mens en dier af. In dit essay stel ik een alternatieve visie op het dier voor. In die visie wordt wel onderscheid gemaakt worden tussen mens en dier, want dat doet de Bijbel ook. Maar we moeten ons ook om dieren bekommeren, want de Bijbel maakt duidelijk dat dieren ook veel waard zijn. Voor christelijke politici betekent dit dat ze de plicht hebben om dierenleed zoveel mogelijk tegen te gaan. Mensenlevens zijn weliswaar meer waard dan dierenlevens, maar onze luxe, welvaart en werkzekerheid zijn dat niet.

Intro

"Zolang er nog kindertjes in Afrika sterven van de honger, maak ik me niet druk om dierenleed," zei een christen laatst tegen me toen we het hadden over een Tweede Kamerdebat over walvissenjacht. Het is dezelfde soort redenering die ik ben tegengekomen bij verschillende grote christelijke denkers uit de geschiedenis. De mens staat boven dieren, zo redeneren zij, dus hoeven we ons niet of nauwelijks druk te maken om dierenwelzijn. Misschien is dit ook wel de verklaring waarom lang niet alle christenen zich in de politiek hard maken voor dierenwelzijn[32].

Het succes van de Partij voor de Dieren laat echter zien dat veel mensen tegenwoordig meer dierenwelzijnsbeleid willen. Ook dit is terug te zien in de filosofie: verschillende moderne filosofen bestrijden het onderscheid dat van oudsher is gemaakt tussen mens en dier. Dieren verdienen dus meer aandacht, menen zij.

Ik zal in dit essay betogen dat ook christenpolitici (meer) aandacht voor dierenwelzijn moeten hebben. Niet omdat dieren net zoveel waard zijn als mensen, maar omdat dieren meer waard zijn dan onze luxe en welvaart. Eerst zal ik kort de visie van bekende christelijke denkers en de kritiek daarop schetsen, vervolgens zal ik mijn visie uiteenzetten en tot slot zal ik uitleggen wat dit volgens mij voor politieke implicaties moet hebben.

Traditionele christelijke denkers

Verschillende christelijke denkers hebben zich uitgelaten over dieren. Ik zal me in dit essay beperken tot twee van hen: Augustinus en Thomas van Aquino. Hoewel beiden soms de schoonheid van dieren benadrukten, vonden ze dat mensen geen morele plichten tegenover dieren hebben.

Augustinus meende dat Christus duidelijk heeft gemaakt dat we geen rechtsgemeenschap (*societas iuris)* met dieren vormen. Dit maakte hij onder meer op uit het Bijbelverhaal waarin Christus demonen in een kudde varkens dreef. Blijkbaar had Christus het niet belangrijk gevonden de varkens te beschermen, dus hoeven mensen dat ook niet te doen, redeneerde Augustinus. Hij beaamde weliswaar dat het doden van dieren erg lijkt, want ze lijden zichtbaar. Maar omdat ze geen 'rationele ziel' hebben, hebben mensen geen morele verplichtingen tegenover hen.

Thomas van Aquino meende een natuurlijk hiërarchie in de wereld te zien en concludeerde dat God die in de wereld had gelegd. Van nature heersen mensen over dieren, schreef hij, dus had God het zo bedoeld. Daarom was het niet verkeerd om dieren te doden of op welke manier dan ook te gebruiken. Net als Augustinus wees hij er op dat dieren niet de rede kennen. Dieren zijn slechts instrumenten, bedoeld om gebruikt te worden door mensen. Er zijn daarom geen grenzen aan wat we met dieren mogen doen, zolang we niet indirect een mens schaden.

Als ik de visies van deze twee invloedrijke denkers tot me door laat dringen, vind ik het niet verwonderlijk dat de hedendaagse filosoof Singer concludeert dat "het christendom het idee heeft verspreid dat elk menselijk leven – en alleen menselijk leven- heilig is" (1975, p. 191). Het is precies dit onderscheid tussen mens en dier, ook wel 'speciecisme' genoemd, waar Singer en velen anderen zich tegen afzetten (Garner 2005). Dit wil

[32] Zie bijvoorbeeld Videras 2006 voor een wetenschappelijke analyse van stemgedrag van Amerikaanse christenen. Ook Nederlandse christelijke partijen staan niet allemaal bekend om hun diervriendelijke kiesgedrag. Volgens de meest recente dierenkieswijzer zijn bijvoorbeeld SGP en CDA het relatief weinig eens met de dierenorganisaties; alleen de VVD is het nog minder met ze eens. De ChristenUnie zit in de middenmoot.

overigens niet zeggen dat deze filosofen vinden dat dieren precies hetzelfde als mensen behandeld moeten worden. Dieren hebben immers andere belangen. Bovendien stellen velen dat het doden van bepaalde dieren minder erg is dan het doden van mensen, bijvoorbeeld omdat sommige dieren zelfbewustzijn hebben. Singer suggereert echter dat het om diezelfde reden ook minder erg is om mensen te doden die geen zelfbewustzijn hebben, zoals pasgeborenen en zwaar verstandelijk gehandicapten.

Alternatieve christelijke visie

De visie van Augustinus en Thomas van Aquino is echter niet dé christelijke visie op dieren. Volgens Sorabji (1993) is hun denken op dit gebied sterk beïnvloed door klassieke denkers als Plato, maar komt het niet overeen met de Bijbelse visie. Veel christenen zijn dan ook tot andere conclusies komen. Ik zal hieronder een visie uiteenzetten die verschilt van die van Singer, maar die diervriendelijker is dan de theorieën van Augustinus en Thomas van Aquino. Deze is gedeeltelijk gebaseerd op de Bijbel, maar ook op christelijke denkers die meer voor dierenwelzijn zijn opgekomen, met name de Anglicaanse priester Andrew Linzey.

Dier ondergeschikt aan de mens

Het is niet moeilijk uit de Bijbel af te leiden dat de mens boven dieren staat. Genesis 1:26 maakt bijvoorbeeld duidelijk dat God de mens een hogere plek gaf dan dieren: alleen mensen werden naar zijn evenbeeld geschapen en zij kregen bovendien de "heerschappij" over al het andere leven op aarde. Ook zijn mensen meer waard dan dieren. Nadat Jezus zijn luisteraars had uitgelegd dat geen musje neervalt als God het niet wil, zei Hij: "jullie zijn meer waard dan een hele zwerm mussen" (Matteüs 10: 31).

God staat bovendien door de hele Bijbel heen toe dat dieren gebruikt en zelfs gedood worden. Hij vroeg bijvoorbeeld dierenoffers van zijn volk en Jezus droeg zijn discipelen op te gaan vissen. En terwijl God na de zondvloed het doden van mensen streng veroordeelde, gaf Hij expliciet dieren als voedsel aan de mens (Genesis 9:3).

Kortom, er is voor christenen wel degelijk een reden voor 'speciecisme': mensen (en de Bijbel maakt geen onderscheid tussen mensen met en zonder zelfbewustzijn) zijn meer waard dan dieren.

Maar dieren doen er ook toe

Augustinus en Thomas van Aquino zeiden echter meer dan alleen dat mensen over dieren mogen heersen en hen mochten gebruiken. Ze trokken de conclusie dat mensen alles met dieren mogen doen wat ze maar willen. Dit is echter een conclusie die ik niet kan terugvinden in de Bijbel, integendeel. Ik zal drie redenen behandelen waarom ook christenen veel aandacht moeten schenken aan dierenwelzijn: 1) Dieren zijn waardevol; 2) Ook lijden van dieren is erg; en 3) De christelijke manier van heersen over is niet hetzelfde als exploiteren.

1) Waardevol

Dieren mogen dan wel minder waard zijn dan mensen; dat wil niet zeggen dat ze niets waard zijn. Dieren maken ook deel uit van Gods schepping, en verdienen alleen al om die reden respect. Nog veelzeggender is dat de Bijbel duidelijk maakt dat God om dieren geeft. God zorgt voor dieren (Matteüs 6:26), redt mens *en* dier (Psalm 36:7) en sloot na de zondvloed een verbond met mens *en* dier (Genesis 9:10). Tegen Jona zei Hij zelfs dat

hij niet alleen verdriet had om alle mensen die zouden sterven in Nineve, maar ook om de dieren (Jona 4:11).

De waarde die de Bijbel hecht aan dieren, maakt duidelijk dat ze meer zijn dan alleen instrumenten. God geeft ook om henzelf. Dat geeft ons de plicht om hen met eerbied te behandelen.

2) Lijden

Een tweede reden waarom christenen moeten omzien naar dieren, is dat lijden slecht is en er geen reden is waarom dat niet zou gelden voor dierlijk lijden.

Linzey haalt aan dat veel mensen menen dat het pijn doen van dieren er minder toe doet, omdat dieren verschillen van mensen. Zoals hierboven beschreven, zagen Augustinus en Thomas van Aquino de 'rede' als het belangrijke verschil. Andere verschillen die vaak worden genoemd zijn volgens Linzey dat dieren niet moreel kunnen handelen, dat ze geen (menselijke) taal hebben, dat ze geen ziel hebben en dat ze niet geschapen zijn naar Gods beeld. Linzey betoogt echter dat al die verschillen, als ze al kloppen, niet rechtvaardigen waarom dierlijk lijden niet erg zou zijn. De enige vraag die er in dit opzicht toe doet is de vraag of dieren, net als wij, pijn hebben, en daar lijkt het wel degelijk op.

Ook de Bijbel zelf keurt het wreed behandelen van dieren af. Zo stelt Spreuken: "Een rechtvaardige zorgt goed voor zijn vee, een goddeloze is alleen maar wreed" (12:10). Verder zijn in de Bijbel regels te vinden die erop gericht zijn het lijden van dieren te verminderen of te voorkomen. Een voorbeeld is dat God Noach en zijn familie weliswaar toestemming gaf dieren te eten, maar niet van "vlees waarin nog leven is" (Genesis 9:4). Verder was de Sabbat niet alleen bedoeld als rustdag voor de mens, maar ook voor het vee (Deuteronomium 5:14). En Israëlieten mochten hun rund niet muilkorven tijdens het dorsen, ook al kon het dier daardoor van graan eten en was het dus economisch onvoordelig voor de eigenaar (Deuteronomium 25:4). Blijkbaar was in dit geval het welzijn van het dier belangrijker dan de winst van de mens[33].

Kortom, ook lijden van dieren is een kwaad, en moet door christenen zoveel mogelijk worden voorkomen.

3) Heersen

In de Bijbel staat dat God mensen heerschappij over dieren heeft gegeven. Maar dat wil niet zeggen dat mensen dieren op alle mogelijke manieren mogen gebruiken, zoals Thomas van Aquino meende. Andrew Linzey wijst er terecht op dat de Bijbelse manier van heersen over anderen het tegenovergestelde is van exploiteren. God zelf is de Allerhoogste die regeert over alles en iedereen. Maar dat doet Hij niet door mindere wezens te gebruiken zonder rekening met hen te houden, maar door zich op te offeren voor zijn 'ondergeschikten'. Linzey stelt dat de macht die wij over dieren uitoefenen logischerwijs Gods eigenschappen moet weerspiegelen, zoals "liefde, vrijgevigheid, genade en mededogen" (p. 15).

[33] Sommigen zullen wellicht tegenwerpen dat deze tekst eigenlijk niet gaat over dieren. Paulus lijkt in 1 Korintiërs 9:9-11 te zeggen dat deze wet een diepere betekenis heeft die over mensen gaat. Toch betekent dit niet dat Paulus bedoelde dat de tekst dus helemaal niet over de behandeling van runden gaat (zie bijvoorbeeld Morris, 1985).

Politieke consequenties

Uit het voorgaande kunnen enkele principes worden afgeleid die christelijke politici zouden moeten leiden bij het maken van beslissingen die met dieren te maken hebben.

Ten eerste, mensen staan boven dieren. Mensen mogen dieren gebruiken, en dieren mogen opgeofferd worden om mensenlevens te redden. Het meest duidelijke voorbeeld hiervan is het gebruik van proefdieren bij het ontwikkelen van medicijnen. Hoe erg ook, als het doden of doen lijden van een dier kan leiden tot de ontwikkeling van een medicijn dat mensen kan redden of hun lijden erg kan doen verminderen, moet de politiek dit toestaan.

Ten tweede, dieren zijn waardevol en moeten daarom nooit alleen als instrument gebruikt worden. Er moet ook altijd gekeken worden naar wat het beste is voor het dier zelf. Het melken van een koe is bijvoorbeeld niet verkeerd, maar de koe moet wel goed behandeld worden. Het is daarom belangrijk dat de politiek maatregelen neemt die het leven van dieren verbetert[34], bijvoorbeeld door eisen te stellen aan stallen. Ook in het geval van dierproeven moet op het dier worden gelet. Dat betekent dat deze proeven alleen moeten worden toegestaan als wetenschappers menen dat ze strikt noodzakelijk zijn, er geen alternatieven voorhanden zijn en onnodig lijden wordt voorkomen. Dierproeven voor cosmetica vallen hier naar mijn mening per definitie niet onder.

Dit betekent ook dat consumenten zich meer bewust moeten zijn van de dieren die achter hun producten zitten. Mensen letten te vaak alleen op de prijs en de smaak van het lapje vlees dat ze kopen en te weinig op hoe het dier is behandeld. Op die manier worden dieren 'verdingd' en worden ze alleen als instrumenten gebruikt. De politiek moet daarom bewustzijn van mensen stimuleren, bijvoorbeeld door middel van het aanpassen van de prijs. Producten van dieren die goed zijn behandeld (zoals biologische producten) zijn vaak duurder dan gewone producten. Dit is de omgekeerde wereld; op die manier wordt te weinig rekening gehouden met de waarde van het dier.

Ten derde, mensenbelangen gaan niet altijd voor dierenbelangen. Zoals vermeld zijn dierenlevens minder waard dan mensenlevens. Maar de dierenwelzijnmaatregelen waar de Nederlandse politiek over discussieert koste zelden mensenlevens. Ze kosten alleen geld en luxe. Er gaat bijvoorbeeld geen mens dood van eisen voor stallen en visnetten, of van een vleestaks. Het zorgt hoogstens voor meer kosten voor boeren, vissers en/of consumenten.

In het allerergste geval kunnen mensen (met name vissers en boeren) hun baan kwijtraken. Dit moet zoveel mogelijk worden voorkomen, maar tegelijkertijd moet worden beseft dat ook het verliezen van je baan in Nederland geen mensenlevens kost. De baan van een boer is daarmee niet noodzakelijkerwijs belangrijker dan dierenwelzijn. Integendeel, zelfs in de Bijbel staan dierenwelzijnregels die nadelig kunnen uitpakken voor de portemonnee van de eigenaars.

Conclusie

Al met al kunnen we concluderen dat christenpolitici ook voor dieren moeten opkomen, en misschien wel meer dan ze nu vaak doen. Het citaat waarmee ik dit essay begon, is

[34] Er is uitgebreidere discussie mogelijk over wat met betrekking tot dierenwelzijn de taak is van de politiek en wat beter gedaan kan worden door maatschappelijke organisaties, maar deze discussie is te uitgebreid om in dit essay te behandelen. Voor dit essay is van belang dat ik er vanuit ga dat de politiek de taak heeft om dierenleed tegen te gaan als de samenleving dat uit zichzelf niet voldoende doet (wat naar mijn mening nu het geval is). De overheid heeft immers in het christelijk-sociaal denken de taak om gerechtigheid na te streven. Aangezien dieren ook waardevol zijn, zie ik geen reden waarom dierenwelzijnsbeleid daar niet onder zou vallen.

dus te eenzijdig. Dat kinderen in Afrika sterven van de honger is inderdaad erger dan dierenleed. Maar dat betekent niet dat we nooit een deel van onze luxe, tijd, of geld, of vrijheid zouden moeten opofferen voor dieren. ■

Bronnen

Garner, R. *Animal Ethics.* Cambridge, Engeland:Polity Press, 2005.
Linzey, A. *Why Animal Suffering Matters. Philosophy, Theology, and Practical Ethics.* Oxford, Engeland: Oxford University Press, 2009.
Morris, L. *Tyndale New Testament Commentaries. 1 Corinthians*. (Rev. ed.), Leicester, Engeland: Inter-Varsity Press, 1985.
Singer, P. *Animal Liberation.* (2nd ed.). Londen, Engeland: Thorsons, 1975.
Sorabji, R. *Animal Minds & Human Morals. The Origins of the Western Debate*. Londen, Engeland: Duckworth, 1993
Videras, J. Religion and animal welfare: evidence from voting data. *Journal of Socio-Economics*, 2006, 35 (4): 652-659.

Karin de Geest studeerde journalistiek en behaalde onlangs haar master vergelijkende politicologie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. In 2011 liep zij stage bij de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie.

De ChristenUnie – een partij voor iedereen?

Rian van Haeften

Samenvatting
Christenen hebben nog al eens het etiket betuttelend te zijn. Dit komt ook door de manier waarop de ChristenUnie zich soms opstelt in het politieke debat. In dit essay wordt ingegaan op het dilemma tussen christelijke waarden en de rol van de overheid in het nastreven van deze waarden. Via Abraham Kuyper en Stefan Paas wordt beweerd dat een christelijke politieke partij zich vooral een maatschappij moet nastreven waarin morele keuzevrijheid centraal staat. Op deze manier kunnen mensen in de maatschappij echte keuzes maken, voor of tegen God. Dit kan soms wringen met morele kwesties, maar zorgt wel voor een consistent en eerlijk verhaal, en een maatschappij waarin ruimte wordt geboden voor individuele mensen om de morele discussie aan te gaan.

Inleiding
In de landelijke verkiezingscampagne van 2012 heeft EenVandaag een enquête uitgevoerd onder potentiële kiezers. Veel ondervraagden die nog twijfelen over een stem op de ChristenUnie voelden zich vooral aangetrokken tot het sociale beleid van de partij.

> "In een reactie zei Slob dat de partij vanuit een christelijke levensvisie werkt en dat consistentie belangrijk is. ''Je kan ook eerst peilen wat mensen vinden en daarop je beleid afstemmen, maar zo werken we niet.'' Hij voegde eraan toe dat niet-gelovigen welkom zijn." (Nu.nl, 18/08/2012)

Slob stelt dat de ChristenUnie haar beleid vooral vanuit een christelijke levensvisie opstelt, en niet aan de hand van wat de stemmers vinden. Hier bedoelde Slob waarschijnlijk niet de protestants-christelijke stemmers mee, maar de doorsnee Nederlanders. In dit artikel zou ik willen reageren op het punt dat Slob maakt, door de vraag te stellen of de ChristenUnie zich niet teveel richt op hun eigen christelijke achterban? Hierdoor worden soms de belangrijkste waarden van een christelijke partij uit het oog verloren, met inconsistentie tot gevolg.

Abraham Kuyper geeft aan dat er twee belangrijke verplichtingen voor de overheid zijn. "De eerste om de vrijheid van geweten te doen eerbiedigen door de kerk, de tweede om zelf voor het soeverein geweten uit de weg te gaan." (1899: 116). Mensen moeten de mogelijkheid krijgen om lid te zijn van een kerk en hun geloof te uiten, maar Kuyper geeft hier ook aan dat dit dan ook andersom moet werken. Er moet een mogelijkheid zijn zich aan een kerk en haar regels te onttrekken, en de overheid heeft daarop toe te zien. De overheid dient "de vrijheid van geweten aan elke burger toe te kennen als primordiaal elk mens toekomend recht" (1899: 116).

Stefan Paas verwoordt het mooi door te stellen dat niet-christelijke levenskeuzes evenveel ruimte dienen te hebben als christelijke. "Dit vloeit niet voort uit relativisme of onverschilligheid, maar uit de overtuiging dat ieder mens de ruimte nodig heeft om in te gaan op Gods aanbod en dat dit alleen mogelijk is wanneer hij of zij de vrijheid heeft dit aanbod af te wijzen" (2010, 206)

> "Christenen gruwen vaak van goedkope praatjes als 'mensen weten zelf wat het beste voor hen is'. Zij benadrukken dat mensen geneigd zijn tot het kwade. Het probleem is dat zij dit vaak niet verwerken in hun politieke visie. Zeker theocratisch gestemde christenen lijken soms te denken dat, ook al weten mensen niet wat goed is voor henzelf, christenen toch zeker wel weten wat goed is voor anderen" (2010, 210)

Consistentie
Joël Voordewind strijdt nu, en waarschijnlijk na de verkiezingen in 2012 nog steeds, voor vrijheid van religie in andere landen, zoals Egypte. De ChristenUnie, een partij die vrijheid van religie (en dus vrijheid van rituelen en samenkomsten) eist in andere landen, kan niet anders dan dit ook in eigen land toepassen. Een minarettenverbod, kopvoddentax of andere voorstellen waar de heer Wilders een mooie term voor heeft bedacht, zouden dan ook onmogelijk in Nederland moeten kunnen. Hierin heeft de

ChristenUnie een veel eerlijker en oprechter standpunt dan andere partijen. Denk bijvoorbeeld aan het verbod tot ritueel slachten, dat uiteindelijk pas in de Eerste Kamer is gestrand. De ChristenUnie zet zich in voor (religieuze) minderheden. Maar kan dit standpunt ook vastgehouden worden als de ethische kwesties dichterbij komen?

Als wij dit consistente verhaal van vrijheid van religie (of overtuiging) doortrekken, kan niet anders dan geconcludeerd worden dat andere meningen, hoezeer die ook verschillen van de ChristenUnie, geuit en geleefd mogen worden in onze rechtstaat. Misschien dat juist de ChristenUnie, met haar visie op de staat, hiervoor pal zou moeten staan. Het moeilijke is uiteraard, als deze waarden haaks op christelijke waarden staan.

De balans zoeken

Dat is het ingewikkelde dilemma waarin de ChristenUnie zichzelf heeft geplaatst. De ChristenUnie heeft er, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het CDA, voor gekozen om bij alle politieke positiekeuzes de christelijke of bijbelse visie een op een overeen te stemmen met de politieke visie. Dit kan soms botsen met de idealen waar een christelijke politieke partij voor zou moeten gaan, als Kuyper en Paas gevolgd worden. Als de ChristenUnie niet strijdt voor de individuele vrijheid van overtuiging en geweten, wie dan wel?

Er zit een groot verschil tussen wat er in de bijbel staat over het goede leven, en wat de politieke standpunten dienen te zijn ten opzichte van dat goede leven. De overheid dient de vrijheid te creëren waarin mensen goede en foute keuzes kunnen maken. De kerk en de Christenen (uiteraard vallen hier de christelijke politici persoonlijk ook onder) dienen te laten zien wat het is om God lief te hebben.

> "Broeders en zusters, wat heeft het voor zin als iemand zegt te geloven, maar hij handelt er niet naar? Zou dat geloof hem soms kunnen redden? Als een broeder of zuster nauwelijks kleren heeft en elke dag eten tekort komt, en een van u zegt dan: 'Het ga je goed! Kleed je warm en eet smakelijk!' zonder de ander te voorzien van de eerste levensbehoeften – wat heeft dat voor zin?" (Jacobus 2:14-16, NBV)

Het christelijk geloof wordt niet verspreid door verbale getuigenissen, hoe waardevol ook. Het wordt verspreid door de liefde van God die wij mogen doorgeven aan mensen. Daarom ook is het gevoel dat 'die Christenen altijd zo hypocriet zijn' een van de grootste afknappers voor veel mensen. Ik geloof dat het christelijke evangelie het sterkst wordt verkondigd daar waar daden te zien zijn. Daar waar mensen zien hoe Christenen omkijken naar elkaar en naar die ander, daar kunnen mensen aangeraakt worden door God en Zijn liefde.

Daar waar dwang in het spel is, worden goede daden niet herkent. Als iemand verplicht wordt om voor zijn buren te zorgen, zal zijn buurman nooit de liefde van God herkennen. Daar waar de ChristenUnie mensen verbied om keuzes te maken die uiteindelijk individuele keuzes zijn, zal men het God niet in dank afnemen. De balans dient te worden gemaakt door de ChristenUnie. Waar mensen uitgesloten worden, waar er niet omgezien wordt naar elkaar, daar moet de ChristenUnie een duidelijke boodschap hebben. Maar waar het gaat om individuele keuzes, vanuit idealen die wellicht

tegenstrijdig zijn aan de christelijke idealen, dient de ChristenUnie wellicht wat minder uitgesproken te zijn in hun politieke standpunten. Dit betekent niet de persoonlijke principes loslaten, maar als partij de principes tegen elkaar af te wegen: vrijheid van geweten tegenover het persoonlijk dienen van God.

De discussie over standpunten binnen de ChristenUnie zal dan minder gaan over wat Gods boodschap voor de wereld is – dit zou een kerkelijke discussie moeten zijn – maar over de manier waarop een samenleving ingericht kan worden zodat er persoonlijke morele keuzevrijheid is, voor zowel Christenen als niet-christenen. Een belangrijke vraag die dan naar boven zal komen, is de vraag naar het individuele van keuzes. Is abortus individueel of wordt hier over een ander leven besloten? Is euthanasie een individuele keuze of wordt er dan anderen iets ontnomen? Die morele vragen zullen altijd onderwerp van discussie blijven. Maar in het licht van deze strijd voor morele keuzevrijheid zal de ChristenUnie waarschijnlijk sommige standpunten moeten loslaten of veranderen.

Slot

> "Volgens mij zijn wij een partij die naar de breedte kijkt, iedereen telt mee. Dat wij dat doen vanuit ons geloof, daar zullen wij niet in verwateren, want dat is onze bron. Daar blijven wij een principiële partij in. Hierdoor zijn we misschien minder aantrekkelijk voor bijvoorbeeld moslims. Tegelijkertijd vormt het geen obstakel. Onze kiezersgroep is veel breder. Op waardenniveau zijn er zelfs moslims die zich herkennen in onze partij." (Janneke Louisa, Nu.nl, 11/05/2012)

De nieuwe voorzitter van de ChristenUnie snijdt hier een interessant punt aan. Zoals zij aangeeft zijn er moslims die zich herkennen in de waarden van de ChristenUnie. Mijn mening is dat moslims bij de ChristenUnie het beste uitkomen. Een partij die zich volledig inzet voor individuele geloofskeuzevrijheid, en de ruimte laat om ook daadwerkelijk naar die keuzes te mogen leven (denk aan ritueel slachten, maar ook aan besnijdenis of bijzonder onderwijs) is iets dat elke (religieuze) minderheid moet aanspreken. En hier hebben andere partijen grove steken laten vallen.

De ChristenUnie kan juist nu een groot voorbeeld zijn als het gaat om verdraagzaamheid. Volgens mij gaat dat hand in hand met het zich hard maken voor de minderheden in de samenleving. Op dit moment zijn er genoeg niet-christenen die op sociaal en economisch beleid dicht bij de ChristenUnie zitten. Helaas zullen die niet op de ChristenUnie stemmen vanwege sommige kwesties waarin de ChristenUnie enkel haar eigen morele lijn wil volgen zonder ruimte te laten voor andere individuele keuzes. De ChristenUnie zou juist een partij moeten zijn die zich politiek hard maakt voor de ruimte voor verschillende overtuigingen, zonder de eigen christelijke waarden los te laten. Op deze manier creëert zij ruimte in de samenleving voor persoonlijke keuzes en het gesprek tussen mensen in de maatschappij. ■

Bronnen

Kuyper, Abraham [5]2008 [1899] *Het Calvinisme*. Serie Klassiek licht (red. Koert van Bekkum, Herman Selderhuis). Barneveld: Nederlands Dagblad

Paas, Stefan (2010), 'Een liberale injectie in christelijke politiek', in G.J. Spijker (red.)

Vrijheid. Een christelijk sociaal pleidooi, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.

Rian van Haeften studeert Internationale Bestuurskunde in Leiden en is bezig met zijn afstudeerscriptie over lobbyactiviteiten bij de Europese Commissie. Daarnaast loopt hij stage bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Christelijke partijen: partijen voor de vrijheid?

De relevantie en toepassing van vrijheid bij Kuyper en Groen van Prinsterer in de hedendaagse christelijke politiek.

Eva IJmker

Samenvatting
Nederland is voor velen het land van de vermeende vrijheid. Er is veel mogelijk, dit is wenselijk en deze 'vrijheid' moet zodanig beschermd worden, klinkt vanuit verschillende hoeken van de politiek. Kuyper en Groen van Prinsterer schreven in hun tijd over vrijheid. Zijn hun ideeën omtrent vrijheid relevant voor de christelijke partijen van vandaag? Uit de werken bleken beiden vooral de nadruk op 'negatieve vrijheid' te leggen; waaronder op de nadelen van macht verworven door democratie. Ook zetten zij grote vraagtekens bij de verworven vrijheden tijdens de Franse Revolutie. In het essay wordt gepleit om als christelijke partijen juist niet de nadruk op deze 'negatieve vrijheid' te leggen, maar de verworven vrijheden in te zetten voor 'positieve vrijheid'. Laat de christelijke partijen focussen op het tot recht laten komen van burgers; om zodoende bij te dragen aan het verwezenlijken van Gods bedoeling met mensen.

Nederland vrijheidsland

Als kind uit Polen was de aanwezigheid van een speelgoedwinkel voor haar het symbool voor ultieme vrijheid. Totdat zij zich realiseerde dat haar ouders het geld niet hadden om ook maar iets in die winkel te kopen. De vermeende vrijheid bleek beperkt. Zij zou immers op deze manier nooit de vruchten plukken van de vrijheid. Voorgaand voorbeeld haalt Belgisch-Poolse filosofe Alicja Gecinska regelmatig aan in haar recent verschenen boek 'De verovering van de vrijheid'. De filosofe beschrijft vrijheid in meerdere vormen vanuit het uitgangspunt van haar ouders, die vertrokken naar België op zoek naar de vrijheid. Daar zou immers echte vrijheid bestaan. Dit (vermeende) idee, de aanwezige vrijheid en vooral het verwerven van vrijheden is iets wat in de Westerse cultuur geworteld lijkt. Deze vrijheden moeten beschermd worden, al dan niet worden uitgebreid, wordt vaak geproclameerd. Dit aanwezige verlangen dringt ook door tot de politiek. De Partij van de Vrijheid is daar een voorbeeld van. Nederland moet vrij zijn, en alles wat die vrijheid inperkt (Europa of de Islam, zie verkiezingsprogramma 2012, p.26) moet geweerd worden. Ook Tofik Dibi van GroenLinks neemt in zijn campagne voor de komende verkiezingen het woord 'vrijheid' veelvuldig in de mond: 'Echte vrijheid is opkomen voor de vrijheid van jezelf en van een ander'. Ook al wordt door de christelijke partijen in Nederland het woord vrijheid zeker niet geschuwd, deze partijen worden er vaak op gewezen dat ze vrijheden zouden willen inperken (bijv. terugbrengen van 'abortusweken'). Voor veel christenen brengt hun persoonlijk geloof vrijheid en is het een centraal thema in de kerk en in hun leven. Wat moet men binnen de christelijke *politiek* verstaan onder 'vrijheid'? Kunnen we in de christelijke politiek het "u bent geroepen om vrij te zijn. Misbruik die vrijheid niet om uw eigen verlangens te bevredigen, maar dien elkaar in liefde" (Galaten 5:13b) in praktijk brengen? In dit essay zal aan de hand van definities van vrijheid en de uiteenzettingen van Groen van Prinsterer en Kuyper worden gezocht naar een antwoord op deze vraag.

Groen van Prinsterer; de bezwaarlijke revolutie en het gevaar van democratie

In 1849 verscheen Groen van Prinsterers werk 'Ongeloof en revolutie', een kritische aanklacht tegen de 18e-eeuwse Franse Revolutie en de daarbij horende Verlichtingsidealen. Zo heeft Groen van Prinsterer moeite met de verwarring van gezag met absolutisme en de verwarring van vrijheid met willekeur. Toch is zijn visie op de revolutie niet geheel negatief; zo prijst hij het streven naar verbetering en geeft hij aan dat er rond die tijd genoeg reden aanwezig was om te verlangen naar hervormingen vanuit rechtsgevoel en humaniteit (Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie,* p.173). hij erkent dat hiermee een zekere mate van vrijheid ontstond. Echter, de manier waarop dit gebeurde, leidt tot grote kritiek en ongenoegen bij Groen van Prinsterer. Volgens hem werden er foute keuzes gemaakt in de beginselen van deze revolutie. Recht, verdraagzaamheid en vrijheid zijn namelijk vruchten van christelijke bodem en vinden enkel in het evangelie echtheid. De ontwikkelingen die in de 18e eeuw plaatsvonden verspeelde deze 'vruchten' (Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie,* p.175). Dit werd veroorzaakt door de mensen die dachten zelf het heft in handen te kunnen nemen. De rede werd de toetssteen van de waarheid terwijl volgens Groen van Prinsterer het geloof in God juist niet kan worden gemist als grondslag van de moraliteit (Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie,* p.179). Daarnaast liggen de grondslagen van rechten en plichten in de soevereiniteit van God en ook dit werd vergeten in deze periode. Waarom waren al deze zaken zo problematisch wanneer Groen van Prinsterer terugkijkt naar

deze periode? Welke zaken komen voort uit dit 'verderfelijke' gedachtegoed? Vreemd genoeg slaat de voorgaande kritiek op aspecten van de invulling van de staat die wij vandaag de dag in Nederland vrij normaal vinden. Waar Groen van Prinsterer bijvoorbeeld moeite mee heeft, is het feit dat de macht ligt bij de meerderheid (Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie,* p.199). De wetten die worden gemaakt door de overheid, worden door mensen gemaakt die zich aan die wetten moeten houden evenals de rest van de burgers. De vermeende vrijheid, die in deze revolutie leek te staan, is volgens Groen van Prinsterer geen volledige vrijheid. Deze vrijheid is onderworpen aan de wet, en onderworpen aan de staat (Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie,* p.194). De mogelijkheid dat wetten zoveel dingen kunnen verbieden, waardoor gebrek van vrijheid ontstaat, noemt hij problematisch (p.199). Dit probleem ligt in lijn met wat in termen van Berlin gezien kan worden als een bedreiging van de negatieve vrijheid. Bij dat soort vrijheid zou men namelijk niet beklemd moeten worden door wetten. Lastig bij Groen van Prinsterer is dat hij enkel de soevereiniteit van God tolereert als grondslag van de staat, moraal, rechten en plichten. Hoe hij dit praktisch doorgewerkt ziet worden in het staatsbestel blijft onduidelijk.

Kuyper; de zondige mens en de staat als dienares

Als we bij Kuyper kijken naar zijn visie op de vrijheid van de mens zien we dat deze gerelateerd is aan zijn idee van de staat. Hij beschrijft dat vanuit calvinistische achtergrond wordt gezegd dat God de overheden heeft ingesteld vanwege de zonde. Kuyper gebruikt Calvijn uitgebreid in zijn visie op de staat en overheid. Volgens Kuyper is de overheid een dienares door God ingesteld om het kunstwerk van de schepping te behoeden voor vernietiging (Kuyper, *Het calvinisme*, p.92). Er duikt echter een groot probleem op wanneer men de overheid beschouwt als direct gegeven of verbonden met God. Hier op aarde zijn immers enkel mensen die de mogelijkheid hebben om te zorgen dat overheden tot uitwerking gebracht worden. Dat wringt en Kuyper beseft dat goed. Hij beschrijft dan ook als schaduwzijde dat de overheid mechanisch regeert en het gezag dus wordt uitgeoefend door zondige mensen. Enerzijds constateert Kuyper dat deze zondige mensen kortweg problematisch zijn voor deze functie vanwege hun heerszucht, anderzijds duikt ook het probleem op van autoriteit. Kun je als mens de autoriteit van een ander accepteren? Net als Groen van Prinsterer stipt Kuyper hier het probleem aan dat de wil van de meerderheid *de* wil zal zijn. Er schuilt een gevaar in de staatsmacht voor onze persoonlijke vrijheid. Ook hier zien we de negatieve vrijheid van Berlin weer terug. Continu moet er gewaakt worden: zijn mensen niet teveel ingeperkt door het toedoen van de staat? Toch merkt Kuyper terecht op dat een gehele afwezigheid van de staat ook bijzonder problematisch zou zijn. Hij noemt dat zelfs een situatie als 'de hel op aarde' (Kuyper, *Het calvinisme*, p.90). Het lijkt dan ook tegenstrijdig wanneer hij verder in de tekst zegt dat hij zelf niet zal 'buigen' voor een ander; 'gezag over mensen kan niet uit mensen opkomen'. Het idee dat de wil van de mens beschikt, in plaats van die van God, vindt Kuyper een zeer bezwaarlijk aspect uit het gedachtegoed van de Franse Revolutie. Kuyper heeft moeite met de 'oppermachtige staatswil' en het idee van één 'vastomlijnd' volk, in plaats van dat men een combinatie van individuen.

Het democratische systeem van vandaag

Wat betekent dit alles voor ons, nu in deze tijd? De enorme nadruk die zowel Kuyper als Groen van Prinsterer leggen op de nadelen van de macht van de staat benaderen we

vandaag heel anders. De grondslagen van de democratie worden over het algemeen genomen geroemd vanwege de rechtvaardigheid die in het systeem huist. Toch is dat voor de christelijke politieke partijen niet altijd makkelijk. Waren er nog tijden dat de confessionelen de meerderheid in de Nederlandse politiek behaalden, op dit moment is dat zeker met de ontwikkelingen bij het CDA eigenlijk niet denkbaar. Wat moet er dan gebeuren met die rechten en plichten die volgens Groen van Prinsterer hun grondslag vinden bij God? Is het wenselijk dat de christelijke politieke partijen ondanks hun minderheid blijven strijden voor dit idee van vrijheid? Er kan gerust gesteld worden dat niet alle christelijke partijen van nu geheel in lijn staan met deze twee denkers. Enkel de SGP prefereert een theocratie, wat op veel fronten overeenkomsten vindt met het gedachtegoed van Kuyper en Groen van Prinsterer. Is bij de anderen deze omwenteling dan iets van deze tijd? Nederland heeft met zijn huidige bevolkingssamenstelling en democratisch systeem weinig kans op de toepassing van Gods' directe grondslag en directe leiding als leidraad. Wellicht is belangrijk om de ideeën en moraal uit de Bijbel te gebruiken na te denken hoe we binnen de samenleving het beste met elkaar kunnen omgaan en mensen tot hun recht kunnen komen in plaats van de aandacht te richten op de staatsinrichting. Individuele vrijheid krijgt bij Kuyper wel eigen gewicht (Kuyper, *Het calvinisme,* p.105-106), maar kan sterker worden aangezet.

Positieve en negatieve vrijheid hier en nu

Nederland kent wat betreft negatieve vrijheden nauwelijks tekorten, zo staat het bekend als bijzonder vrij door bijvoorbeeld het drugsbeleid. Toch blijven er burgers aanwezig die zich beperkt voelen door regels die zijn ingesteld om mensen te beschermen voor anderen. Als samenleving kunnen we dan ook moeilijk om deze uitingen van negatieve vrijheid heen. De gradatie en precieze uitwerking van regels blijven discussiepunten, maar ontkomen doen we er niet aan. Maar wat nu als de christelijke partijen niet de nadruk leggen op deze 'minimale' 'negatieve vrijheid'-discussies, maar juist de positieve vrijheid gaan benadrukken? Kunnen de christelijke partijen niet daarin voorop gaan staan? Positieve vrijheid gaat erom dat de mens zijn potentie kan realiseren en geluk kan vinden. Iets wat eigenlijk mooi aan lijkt te sluiten bij het christelijk gedachtegoed. Heeft een mens immers niet ook juist positieve vrijheid nodig? Een mens, geschapen naar Gods evenbeeld, moet niet enkel kunnen doen wat hij wil, maar moet ook handvatten kunnen vergaren om tot zijn maximale potentiaal te kunnen komen. We hebben met de verzorgingsstaat gezien dat dit kan doorslaan, maar tot op zekere hoogte zou het geweldig zijn als ieder mens in een land de kansen en mogelijkheden krijgt om zich te ontwikkelen.

Uitdaging voor christelijke partijen

Laat de christelijke partijen zich dan ook vooral focussen op deze positieve vrijheid, waarin mensen tot hun recht kunnen komen. Door zich in te zetten voor mogelijkheden tot onderwijs, zorg en (andere) hulp waar nodig zodat ook bijgedragen kan worden aan Gods bedoeling met deze mensen. Laten we de door de revolutie verworven vrijheden ten goede gebruiken in plaats van te blijven hangen in pogingen om een theocratie te bewerkstelligen. Op die manier kunnen we mensen helpen om niet alleen de aanwezigheid van een speelgoedwinkel te ervaren, maar ook daadwerkelijk kansen creëren waardoor mensen wellicht op een dag zelfs in staat zijn iets te kunnen kopen. ■

Bronnen

Berlin, I., *Two concepts of liberty*. Oxford, 1958.
Gescinska, A., *De verovering van de vrijheid*. Amersfoort, 2011.
Groen van Prinsterer G., *Ongeloof en revolutie.* [1847]. Serie *Klassiek licht*. Barneveld 2008
Kuyper, A., *Het calvinisme.* [1899]. Serie *Klassiek licht*. Barneveld 2008.

Websites

Verkiezingsprogramma PVV:
http://www.pvv.nl/images/stories/verkiezingen2012/VerkiezingsProgramma-PVV-2012-final-web.pdf
Website Tofik Dibi: www.tofikdibi.nl

Eva IJmker is momenteel Masterstudent Politicologie: Bestuur en Beleid aan de Universiteit van Amsterdam en heeft tevens geschiedenis gestudeerd. Zij is betrokken bij de ChristenUnie via het landelijk bestuur van PerspectieF, ChristenUnie-jongeren.

Christelijke politiek in een postchristelijke tijd?

Robert van Putten

Samenvatting
De relevantie en wenselijkheid van christelijke politiek wordt onder christenen steeds vaker een serieuze vraag. De postchristelijke tijd waarin wij leven zou niet geschikt zijn om christelijke politiek in te bedrijven. Dit essay gaat over deze problematiek. In de eerste plaats wordt de vraag of de postchristelijke maatschappelijke context ertoe doet bij het bedrijven van christelijke politiek. Doet de context er wel toe, en zo ja op welke manier beïnvloedt het christelijke politiek? In de tweede plaats wordt de theologische kritiek op christelijke politiek in een postchristelijke situatie bestudeerd. Dit aan de hand van de vraag of de nieuwe visie op het de kerk en het Koninkrijk de roeping van christenen wegneemt om zich voor de oude eeuw in te zetten via de politiek. De postchristelijke tijd betekent niet dat er geen ruimte meer is voor christelijke politieke bijdrage. Wel zal christelijke politiek anders zijn, maar politiek vanuit een eigen christelijk perspectief blijft belangrijk.

Christelijke politiek: scepticisme

In 2008 verscheen een nieuwe editie van het werk *Ongeloof en Revolutie* van Groen van Prinsterer, de Nederlandse 'vader' van de christelijk-politieke traditie. Ter gelegenheid daarvan schreef Koert van Bekkum een artikel 'De (on)zin van christelijke politiek' in het *Nederlands Dagblad*.[35] Daarin adresseert hij de vraag hoe vruchtbaar christelijke politiek nu eigenlijk is in onze tijd. Moet het wel via christelijke partijen en moet een christen überhaupt wel macht nastreven? Van Bekkum is niet de enige die kritische vragen stelt bij christelijke politiek. Bram van de Beek is van mening dat christenen niets bij de overheid te zoeken hebben en zich niet met de 'structuren van deze wereld' bezig moeten houden. Ze zijn immers vreemdelingen en deze wereld gaat voorbij.[36] Stefan Paas is in zijn boek *Vrede stichten* eveneens kritisch op de christelijk politieke traditie in Nederland.[37] Het calvinistische model van 'twee regeringen' in één rijk, een 'politieke theocratie' is een theologische misvatting. De taak van de politiek is veel beperkter. Die richt zich alleen op 'aardse vrede'.

Scepticisme over de wenselijkheid en de relevantie van christelijke politiek is steeds duidelijker voelbaar in de christelijke publieke opinie. [38] Hoewel de christelijke politiek al decennialang minder een machtsfactor in het politieke landschap is (vooral door verlies bij het CDA), is tijdens en na de kabinetsperiode van CDA en ChristenUnie echt duidelijk geworden dat het 'christelijke tijdperk' echt voorbij is. Eginhard Meijering spreekt in zijn boek *Hoe God verdween uit de Tweede Kamer* over 'de ondergang van de christelijke politiek'. Somber besluit hij: met de opmerking "Dat een groeiend aantal mensen weer naar een partij verlangt die zich baseert op Gods Woord of op het gezag van de kerk moet in ieder geval voorlopig erg onwaarschijnlijk worden genoemd."[39]

Het scepticisme over christelijke politiek (onder orthodoxe christenen) komt voort uit het (voorlopig) definitieve 'postchristelijke' karakter van Nederland. Dit besef brengt twee stromen van kritische vragen op gang over christelijke politiek. De eerste stroom betreft voornamelijk pragmatische kwesties, de tweede stroom komt uit de richting van de (politieke) theologie. De postchristelijke context is een nieuwe situatie die vraagt om nieuwe doordenking van de rol van kerk en christenen in de samenleving. Daarmee komt christelijke politieke betrokkenheid in een nieuw licht te staan. De vraag waar het om draait in dit essay is *Moeten we christelijke politiek bedrijven in een postchristelijke tijd, en waarom?* Beide stromen van kritiek op christelijke politiek hangen samen met het begrip 'postchristelijk' en vragen om een kritische doordenking. Beide kritische stromen worden toegelicht en bediscussieerd. Ten opzichte van beide kritieken neem ik een standpunt in en betoog ten slotte waarom ook in de 21e eeuw christelijke politiek bedreven moet worden.

Allereerst verdienen de begrippen 'christelijke politiek' en 'postchristelijk' nadere definiëring. Onder 'christelijke politiek' versta ik geïnstitutionaliseerde politieke betrokkenheid van christenen vanuit een expliciet christelijke levensovertuiging. In de context van het Nederlandse politieke bestel gaat het dan om de christelijke partijen.

---

35 Koert van Bekkum, 'De (on)zin van christelijke politiek' in het *Nederlands Dagblad*, 12 december 2008

36 A. van de Beek, *Hier beneden is het niet. Christelijke toekomstverwachting*, 2005. Zie ook zijn artikel 'Christen in overheidsdienst krijgt vroeg of laat problemen' in het *Reformatorisch Dagblad* van 11 december 2011.

37 Stefan Paas, *Vrede stichten. Politieke meditaties,* 2007

38 Het ND-artikel van Koert van Bekkum is hiervan niet het enige voorbeeld. Een recent voorbeeld is de blog van ds. P.J. Visser uit Amsterdam. http://www.protestantsamsterdam.nl/actueel/verkiezingen/1070-de-ellende-van-christelijke-partijen.html

39 Meijering, E., *Hoe God verdween uit de Tweede Kamer. De ondergang van de christelijke politiek.* 2012, p. 209

'Postchristelijk' duidt op het feit dat de tijd van dominantie van het christendom in de westerse cultuur voorbij is. Specifieker voor de Nederlandse situatie geldt dan dat de kerk geen centrale rol meer speelt in de samenleving en de christelijke politiek geen grote machtsfactor meer is. Het verwijst ook naar de afnemende herinnering aan het christendom en het de veranderde culturele en ideologische voedingsbodem van onze maatschappij en bijbehorend waardensysteem.

Scepsis over christelijke politiek

De eerste stroom van kritiek komt direct voort uit de maatschappelijke religieuze context: het postchristelijke karakter van Nederland. De vraag is of het in die context nog effectief is om christelijke politiek te bedrijven. Heeft het zin om een christelijke publieke cultuur in normen en wetgeving staande te houden terwijl de samenleving verder weinig binding heeft met het christendom? Moet een christelijke minderheid een niet-christelijke meerderheid haar normen opleggen? Stoot christelijke wetgeving niet eerder af en is het geen belemmering voor het missionaire werk van de kerk? Het postchristelijke karakter van onze samenleving roept dus kortweg de vraag op naar de wenselijkheid en de zin van christelijke politiek.

Het is in dit essay niet mogelijk om op al deze sceptische houdingen richting christelijke politiek in te gaan, laat staan ze hier overtuigend van repliek te voorzien. In plaats daarvan bediscussieer ik de vraag of de maatschappelijke context (dus de postchristelijke context) van belang is voor het feit dat en de manier waarop christelijke politiek wordt bedreven. Doet de situatie ertoe? En hoe kleurt dat de christelijke politiek? Hiermee ga ik dus in op de onderliggende vraag, wat vervolgens ruimte geeft om een positie in te nemen.

De geschetste sceptische houding tegenover christelijke politiek verraad de overtuiging dat de context ertoe leidt om geen christelijke politiek meer te bedrijven. Voor dit standpunt is veel te zeggen. Welk belang hebben christenen erbij om christelijk gekleurde wetgeving en beleid te laten domineren? Voor het leven in de 'oude eeuw' misschien wel, maar uiteindelijk is het Koninkrijk van de toekomende eeuw van een andere orde. De waarde van een 'christelijke cultuur' in een postchristelijke tijd is zeer beperkt, bovendien is de kans van slagen van christelijke politiek zeer beperkt. De politiek loopt de kerk alleen maar in de weg. Toch ben ik ervan overtuigd dat dit sceptische standpunt tegenover christelijke politiek in de huidige tijd niet juist is. Niet omdat het uit pragmatische overwegingen voort komt. Maar omdat christelijke politieke betrokkenheid in de kern gemotiveerd wordt en voortkomt uit het verlangen naar *publieke gerechtigheid.* De bijdrage van christenen wordt ingekleurd vanuit een christelijke levensoriëntatie. Ook in een tijd waarin het christelijk geloof geen gemeengoed meer is, kunnen christenen een eigen inbreng leveren in het gesprek tussen visies op de goede samenleving en de politieke besluitvorming daarover. Het afrekenpunt is niet het succes of de kans van slagen die christelijke politici hebben, maar de inzet voor de publieke gerechtigheid.

Dit alles neemt niet weg dat *de manier waarop christelijke politieke betrokkenheid* wordt vormgegeven wel onderhevig is aan de context. De horizon is immers anders. Dat heeft invloed op de inzet en ambities van de christelijke politiek. Niet zozeer vanwege de verkleinde kansen op politieke successen, als wel vanwege de indringende vragen die worden gesteld richting kerk en politieke partijen over de wenselijkheid van een 'christelijke cultuur' en het behoud ervan via wetgeving, en politieke leuzen en

partijbeginselen die lijken op 'herkerstening' van de samenleving, wat op gespannen voet staat met (de ruimte voor) de missionaire activiteit van de kerk. De postchristelijke context beperkt ambities en focus van de christelijke politiek in elk geval op twee punten. (1) Herkerstening van de samenleving moet geen politiek ideaal zijn. Een nieuwe balans tussen kerk en christelijke politiek is nodig. Missionaire betrokkenheid is een activiteit van de kerk. Christelijke politiek is een vorm van publieke verantwoordelijkheid van christenen voor de vormgeving van de samenleving en de politieke orde. (2) Het behouden van een 'christelijke cultuur' en wat daarvan via wetgeving is vastgelegd draagt niet per definitie bij aan de publieke gerechtigheid. In een postchristelijke tijd is het niet van belang om de erfenissen van het *verleden* koste wat kost te behouden. De inzet van christelijke politiek moet veel meer gericht zijn op de vraagstukken van het *heden* en de *toekomst*. Wil de christelijke politiek bijdragen aan publieke gerechtigheid en vanuit een christelijke levensoriëntatie een positieve invloed uitoefenen op de toekomst van Nederland, dan is het van groter belang de prioriteiten te leggen bij wat zich in het heden en de toekomst aandient, dan bij datgene uit het verleden dat verloren lijkt te gaan.

Theologische kritiek op christelijke politiek

Deze 'bijstelling' van de ambities van christelijke politiek komt niet alleen voort uit pragmatische en contextuele overwegingen, maar heeft ook een principiële voedingsbodem. In de Angelsaksische theologie is veel aandacht voor thema's als (post)christendom, Koninkrijk van God en bezinning op de plaats van de kerk (in het publieke domein). De zogenaamde 'doperse' traditie, vertegenwoordigd door onder andere Stanley Hauerwas, treedt steeds sterker op de voorgrond. In dit denken wordt de kerk als een alternatieve samenleving gezien, die een alternatieve politiek ten toon spreidt (die van het Koninkrijk). Dat brengt christelijke politiek in de verlegenheid. Doet de christelijke politiek niet (op een verkeerde manier) het werk van de kerk? En als het Koninkrijk van God een eschatologische werkelijkheid is en zichtbaar wordt via de kerk, wat doet de christelijke politiek (van de oude eeuw) er dan nog toe? De doperse stroming heeft een sterke en actuele visie op kerk en christenen in een minderheidspositie, waardoor het lijkt dat ze ons uit de verlegenheid kunnen helpen. De positie van de christelijke politiek wordt daarmee echter steeds benauwder. In het debat over dit 'doperse' denken draait het om een paar kernpunten: de visie op het Koninkrijk van God, de publieke rol van de kerk als de samenleving van de 'nieuwe eeuw' en de verantwoordelijkheid van christenen voor de 'oude eeuw'. Over deze thematiek voeren Ad de Bruijne en Henk Geertsema een discussie, waaruit ik put.[40] . De politiek-theologische vragen kan men herformuleren tot de volgende vraag: ontneemt het doperse denken over de kerk als gestalte van de komende eeuw en de komst van het Koninkrijk van God de roeping van christenen om zich in te spannen voor de huidige samenleving via de politiek?

Het doperse denken daagt in elk geval uit om de verhouding tussen christelijke politiek, het Koninkrijk van God en de kerk als alternatieve samenleving te doordenken. Hoe verhoudt christelijke politiek zich tot het Koninkrijk van God? Vanuit de doperse visie staat politieke activiteit op gespannen voet met het Koninkrijk van God. Het Koninkrijk van God is politiek van aard en Jezus staat dus tegenover de machten van

[40] A. L. Th. de Bruijne, 'Niet van deze wereld. De hedendaagse gereformeerde publieke theologie en de 'doperse optie' in *Theologia Reformata*, jaargang 54 nr. 4 (december 2011), pp.366-390 en H.G. Geertsema, 'Politiek en Koninkrijk van God' in *Radix*, jaargang 38 nr. 2 (2012), pp.141-155

deze wereld. Tegelijk is ook de politieke stijl geheel anders. In de gereformeerde publieke theologie valt ook de huidige wereld, de schepping, onder Gods bestuur. God is ook koning over deze wereld. De lijn schepping-zonde-verlossing-herschepping (Dooyeweerd) is een centraal motief. En omdat dit Gods wereld is, dragen wij daar ook verantwoordelijkheid voor. Welk perspectief 'juist' is kan ik moeilijk zeggen. De 'gereformeerde papieren' komen mij sterk over (zoals Geertsema ze beargumenteert in *Radix*). Christelijke politiek gaat over de 'oude eeuw' en richt zich niet op het realiseren van het 'Koninkrijk'. De kerk als gestalte van het Koninkrijk heeft daarin een eigen publieke verantwoordelijkheid (De Bruijne). Stefan Paas plaatst mijns inziens terecht kanttekeningen bij het punt dat we deze twee 'rijken' zo duidelijk kunnen onderscheiden.[41] Maar als het Koninkrijk van God heel anders is dan aardse politiek en over de 'nieuwe eeuw' gaat, betekent dit dan dat politieke betrokkenheid voor deze eeuw 'illegitiem' is? Met Stefan Paas ben ik van mening dat dit niet het geval is. Christenen bidden voor de overheid en hebben de opdracht tot naastenliefde. Dit geldt ook voor het politieke domein. Volgens Paas blijkt in het Nieuwe Testament geen louter negatieve verhouding van de nieuwe en oude orde. Daarmee blijft er ruimte voor christelijke politieke betrokkenheid. Politiek blijft een instelling van God. [42] Alleen moeten we inzien dat het een 'bijzaak' is, over de 'oude orde' gaat en over 'aardse vrede'.

Christelijke politiek in de 21e eeuw

De kritische vragen aan het adres van de christelijke politiek in een postchristelijke tijd resulteren er niet in dat christelijke politieke betrokkenheid beëindigd moet worden. Ja, de visie op christelijke politiek moet op een aantal punten bijgesteld worden en (verkeerde) ambities beperkt. Inhoudelijk blijft de inzet voor publieke gerechtigheid een belangrijk motief. Maar als het niet voor het Koninkrijk is en (slechts) voor de 'oude eeuw', wat kan ons dan nog verder motiveren om dit te doen?

Drie dingen komen dan in beeld. In de eerste plaats de verantwoordelijkheid die wij als mensen over de schepping hebben gekregen. Als mens hebben we verantwoordelijkheid te dragen voor de samenleving en zorg voor de wereld. In de tweede plaats is het de roeping van christenen om in heel hun leven Christus te dienen en getuige te zijn in deze wereld. Dat duiden we met 'zout' en 'licht' en 'stad op een berg'. In alle aspecten van ons leven dragen we door de manier waarop we handelen dat getuigenis uit. En de politiek is één van die aspecten van het (sociale) leven. Het doel is niet dat we de wereld aan Christus onderwerpen (Kuyper) en bouwen aan het 'Koninkrijk', maar puur dat we getuigenis dragen.[43] En het derde punt hangt hiermee samen. Als christenen politieke verantwoordelijkheid willen dragen en met hun politieke werken getuigenis willen geven dan is *christelijke* politiek de beste optie; christelijke politiek biedt daarvoor een onderlinge steun en vooral een ruimte om vanuit een consistente christelijke visie te werken. Het christelijk geloof maakt aanspraak op heel ons leven en op de hele werkelijkheid. Christenen leven vanuit een door het evangelie vernieuwde levensoriëntatie (Romeinen 12). Daarmee beïnvloedt het ook het denken. Noem het je 'mind' of 'worldview'. Daarmee krijgen we een vernieuwd, een 'christelijk'

41 Paas, 2007, 262 ev

42 Paas, 2007, 268 ev

43 Michael W. Goheen en Craig G. Barthelomew, *Living at the Crossroads. An introduction to Christian Worldview*, 2008. Zie voor uitwerking van deze visie hoofdstuk 8 en 9. 'Getuigenis dragen' is dan overigens niet hetzelfde als alleen 'getuigenispolitiek bedrijven', dat bedoel ik niet.

denkkader.[44] Een wereld zonder God is ondenkbaar. Een christelijke visie wordt gekenmerkt door besef van het transcendente. Met immanente levensoriëntatie kan een gelovige niet uit de voeten: Gods werkelijkheid wordt daarmee genegeerd en het geeft een beperkt zicht op de werkelijkheid. Een christelijke politieke visie wordt gestempeld door het evangelie. Hieruit komt een eigen visie op publieke gerechtigheid, de goede maatschappelijke orde en inrichting van de samenleving naar voren. Christelijke politiek contrasteert sterk met seculiere levensbeschouwelijke of ideologische visies.

Op dit punt kunnen we dus ook in een postchristelijke tijd nog steeds leren van de 'vader' van de christelijke politiek: Groen van Prinsterer. Hij liet al zien dat het ertoe doet hoe je tegen God, de wereld, de mens en de overheid aankijkt. Onze tijd is niet alleen postchristelijk. Het is ook een tijd van de crisis van de moderniteit. Systemen van de moderniteit lopen vast (economie, technologie en moraal). Morele en ideologische bodems zijn verdwenen of instabiel geworden. In die context kan de christelijke politiek een richtingwijzer zijn voor herstel van de publieke gerechtigheid en maatschappelijke orde. Laten we het dus nog een kans geven. ■

Robert van Putten (1987) studeert Bestuur van maatschappelijke organisaties aan de VU en filosofie aan de EUR. Hij is projectleider en auteur van Durf te denken. Oriëntatie in geloof, wetenschap en cultuur (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn 2012) bij ForumC.

[44] Goheen en Barthelomew, 2008

De ChristenUnie en straatbewegingen

Provoceren en profeteren, de branie van de christelijke politiek

Teun-Pieter de Snoo

Samenvatting
De recente crises resulteerden in diverse straatprotesten, zoals Occupy. Hoe verhoudt de ChristenUnie zich tot deze straatbewegingen? Wat kan de ChristenUnie van deze bewegingen leren? Hoe opereert de ChristenUnie zelf als beweging van volgelingen van Jezus Christus? Zowel Occupy als de ChristenUnie komen op voor rechtvaardigheid. Bij gebrek aan wortels zijn de straatbewegingen verdwenen. De ChristenUnie mag, gelovend in het Koninkrijk van God, blijven opkomen voor gerechtigheid. De Bijbel druipt van de teksten over rechtvaardigheid, en daagt uit openlijk te vertellen waar de liefde voor rechtvaardigheid vandaan komt. Waar bij Occupy zelfontplooiing en zelfverwerkelijking centraal staat, draait het bij om de gehoorzaamheid aan de roeping van God. In een tijd waarin politieke partijen zich alleen nog maar lijken te onderscheiden op basis van folklore en retorica, hebben christenpolitici de taak om te vertellen over Gods koninkrijk en daarmee bewegingen en partijen te mobiliseren voor het koninkrijk van God.

Intro
Zij gingen de straten op en riepen om gerechtigheid. De rijkdommen waren ongelijk verdeeld, de armen ongehoord. Ze benoemden de hebzucht, riepen de rijken ter verantwoording en vroegen aandacht voor de verdrukten. Zij, de Joodse profeten, kondigden een alternatief koninkrijk aan, een andere levensstijl.
Ze gingen de straat op en riepen om gerechtigheid. Ze sloegen hun tenten op en protesteerden tegen hebzucht. Ze werden uitgemaakt voor verwende hippies en luie werklozen. Maar ze wilden geen geld, ze riepen op tot een andere levensstijl. "Ik wil minder," zei een betoger in de New York Times, "minder van alles." Ze wilde niet arm worden, ze wilde een "*real life*". Zij, de betogers van Occupy, riepen om verandering, een eerlijkere samenleving.
In dit artikel wil ik met u nadenken over bewegingen als Occupy. Moet de ChristenUnie zich opheffen en in een tentje op het Beursplein gaan zitten? Hoe moet de ChristenUnie zich verhouden tot straatbewegingen? Wat kan de ChristenUnie van deze bewegingen leren? Hoe opereert de ChristenUnie zelf als beweging van volgelingen van Jezus Christus?

Protest
Opvallend is het wereldwijde karakter van protesten zoals Occupy. Mijn eerste bezoek aan Occupy was op het Beursplein in Amsterdam. Vlakbij de plek waar ooit de eerste effectenbeurs ter wereld stond, stond nu een allegaartje aan mensen te protesteren tegen hebzucht. Opvallend was de ideologische diversiteit: op de ene hoek bad iemand om een Messias, een paar meter verder op werd religie als bron van alle kwaad verklaard. Buiten de staat en de markt om ontstond er een protesterende beweging. De protesten als deze zijn ideologisch niet transparant, maar gaan meer om het mobiliseren van een kritische massa vanuit verschillend ideologisch pluimage. De verbindende factor is de onvrede over hebzucht en onrecht: het is een anti-beweging die een revolutionaire dynamiek op gang wil brengen. *"Peaceful take down of the corrupt, neoliberal, greedy governmental establishment, will usher in an atmosphere of the new possibilities, for a better, more just society"* stond op een van de protestborden te lezen. Wat deze rechtvaardige samenleving inhoudt wordt niet besproken. Het gebrek aan een gemeenschappelijke visie hoe de samenleving moet worden, zorgt dan ook voor problemen. Toen ik Occupy Londen bezocht, een dag voor de ontruiming in februari 2012, zaten er nog maar dertig marxisten op de stoep van de St. Paul. De protesten verzandden in frustratie. Bij de opstanden in Egypte was een vergelijkbaar beeld te zien: na een revolutionaire dynamiek volgde chaos. Dit laat volgens mij zien dat alleen maar tegen iets zijn niet genoeg is voor een protestbeweging. Hoewel het protest vreedzaam verloopt, blijft na de opstand het onrecht bestaan. De betogers hebben geen gezamenlijke visie over hoe de samenleving hersteld moet worden. De verleiding is dan ook om ons terug te trekken en ons te distantiëren van bewegingen als Occupy. Ik denk echter dat dit een te gemakkelijke weg is, aantrekkelijk voor hen die uit zijn op electoraal gewin. Wanneer we nadenken over onze christelijk perspectief voor de samenleving en onze betrokkenheid bij de samenleving, moeten we een andere weg nemen.

Vreemdelingen en eigenaars
Wie de statements van Occupy hoort, hoort een echo van wat de apostelen in de eerste eeuw schreven. Ze verwierpen het nastreven van individuele rijkdom, en stelden daar een zorgende gemeenschap tegenover, waar plek was voor de machteloze. Jezus genas

melaatsen, sprak met Samaritanen en at met tollenaars. Om de christelijke betrokkenheid bij de protesten nader in te kleuren, nemen we een theologisch uitstapje. Wanneer christenen spreken over het wereldwijde kwaad tegen de schepping en de Schepper, wordt vaak gesproken over het koninkrijk van God. In dit koninkrijk, waarvan Jezus Christus de verpersoonlijking is, zal alles in harmonie zijn. Of, om in Occupy-termen te spreken, de 99% procent zal delen in de rijkdom van die nu nog tot de vermogende 1% behoord. Wie nadenkt over zijn rol ten opzichte van de protestbewegingen, lijkt te moeten kiezen tussen pragmatisme en idealisme. Ik denk dat dit onjuist is, en dat het veeleer om je visie op het koninkrijk van God gaat. Aan de rechterflank van de ChristenUnie wordt geregeld opgemerkt dat het koninkrijk er nu nog niet is. Sociale betrokkenheid is derhalve ijdel. De linkerflank merkt echter op dat het koninkrijk er al wel degelijk is, en dat ons ongeloof de realisatie ervan in de weg staat. Ik ben mij ervan bewust dat ik nu chargeer, maar het gaat mij om het volgende. In de rijke traditie van christelijk politiek denken waaruit de ChristenUnie kan putten is een alternatieve visie op het koninkrijk van God te vinden, tegenwoordig wel omschreven als *inaugurated eschatology*. Het koninkrijk is al wel ingehuldigd, maar nog niet gerealiseerd. Of zoals ik vroeger op catechisatie leerde: D-day is geweest, V-day komt nog. Volgens Wim Rietkerk zijn we geroepen om in een spanningsveld te staan "tussen enerzijds: ja, wij zijn 'vreemdelingen op aard', en anderzijds: maar we zijn wel de toekomstige eigenaars!" (Rietkerk, 2007)

Koninkrijksdynamiek

Deze laatste visie kan ons helpen bij het vormen van een christelijk politieke visie op bewegingen als Occupy. Enerzijds biedt deze alternatieve visie op het koninkrijk van God een weerwoord tegen hen die zich verzetten tegen sociale betrokkenheid. Het koninkrijk is immers al begonnen, en haar kinderen mogen eraan werken. Anderzijds laat deze visie zien dat dit koninkrijk niet in het stramien van onze tijd, idealen en protestacties past. We moeten ons ervan bewust zijn dat de oplossing bij Jezus Christus ligt. Paulus geeft de zelfverzekerde Corinthiërs in zijn tijd de instructie dat in het besef van onze incompetentie ruimte komt voor geloof, hoop en liefde. Juist christenen moeten hun eigen onrechtvaardigheid benoemen, om zodoende ruimte te bieden voor verzoening en eerlijkheid. We kunnen denk ik onderscheid maken tussen een revolutionaire dynamiek en wat ik 'Koninkrijksdynamiek' zou willen noemen. De revolutionaire dynamiek roept om verandering, de koninkrijksdynamiek gaat het gesprek aan; de revolutionaire dynamiek beweert de oplossing te hebben, de koninkrijksdynamiek bidt; de revolutionaire dynamiek is een antibeweging en heeft vijanden nodig, de koninkrijksdynamiek is op zoek naar verzoening; de revolutionaire dynamiek is gebaseerd op al dan niet zekere feiten, de koninkrijksdynamiek vindt haar basis in geloof, hoop en liefde.

Ongemakkelijk

Het lijkt me evident dat christenen betrokken moeten zijn bij bewegingen als Occupy. We moeten dit echter niet op basis van hun seculiere en ambigue standpunten doen, maar ons activisme binnen het kader van *inaugurated eschatology* contextualiseren. Transparantie is hierbij van groot belang. De Bijbel druipt van de teksten over rechtvaardigheid, en daagt uit openlijk te vertellen waar de liefde voor rechtvaardigheid vandaan komt. Waar bij de revolutionaire dynamiek zelfontplooiing en zelfverwerkelijking centraal staat, draait het bij de koninkrijksdynamiek om de

gehoorzaamheid aan de roeping van God (Mattheus 6:33). Christenen moeten hierbij niet in de utopische valkuil van de maakbare wereld vallen. Verder moeten we open staan om onze visies te veranderen: wij leren en helpen, wij hebben zelf geleerd en zijn geholpen. Vergeet niet, de beschuldigende vinger die de Occupy-beweging naar de rijke 1 procent steekt, wijst naar ons allemaal, de betogers zelf incluis (Jesaja 46). In een tijd waarin politieke partijen zich alleen nog maar lijken te onderscheiden op basis van folklore en retorica, ontstaan bewegingen die opkomen voor gerechtigheid. Aan christenpolitici de taak om te vertellen over Gods koninkrijk en daarmee zowel de bewegingen als de partijen te mobiliseren voor het koninkrijk van God. Dit zijn grote woorden, ik zal het enigszins proberen te concretiseren. Allereerst hebben christenpolitici de verantwoordelijkheid om te laten zien dat termen als *rechtvaardigheid* en *gelijkheid* op zichzelf lege woorden zijn, en dat voor een goede (parlementaire) discussie de achterliggende morele en religieuze motieven besproken moeten worden. Verder zullen christenpolitici 'Babel' van 'Jeruzalem' moeten kunnen onderscheiden, en vormen van machtslust en geldzucht moeten benoemen. De achterban zal zich, wanneer het om rechtvaardigheid gaat, geregeld ongemakkelijk voelen. Ik denk dat dat goed is. Tim Keller merkt in zijn boek *Generous Justice* op dat christenen moeten bekennen dat volgens de Bijbel al de verschillende visies die er in onze samenleving bestaan voor een deel juist zijn, maar voor een deel ook niet. De Bijbelse opvatting van gerechtigheid wortelt volgens de Amerikaanse predikant niet in deugden of algemeen belang, maar in het karakter en wezen van God zelf. "Dit betekent dat in geen van de bestaande politieke kaders het complete Bijbelse visioen van gerechtigheid goed wordt weergegeven, en dat christenen zich nooit al te nauw moeten verbinden met een bepaalde politieke filosofie of partij." De achterban van de ChristenUnie dient er op toe te zien dat haar parlementariërs haar scherpte blijven behouden, en hun roep om rechtvaardigheid niet verloren gaan in de strijd om media-aandacht of kiezers. Zeker, het Binnenhof is gefundeerd op nuance en compromissen. Juist de achterban van de ChristenUnie mag op straat laten zien wat rechtvaardigheid voor haar betekent, zodat haar vertegenwoordigers op de Haagse postzegel aan geloofwaardigheid winnen.

Rechtvaardigheid

Wie nadenkt over een christelijke visie op straatbewegingen, moet bedenken dat het om rechtvaardigheid gaat, niet om liefdadigheid. Schrijvers als Rousseau en Dostojevski hebben beschreven dat compassie de schaamte over armoede versterkt. Dit leidt vaak tot paternalisme en afhankelijkheid. Rechtvaardigheid heeft echter te maken met rechten. Deze rechten vloeien voort uit de intrinsieke waarde van mannen en vrouwen geschapen naar het beeld van God, mensen die overvloedig voorzien worden uit zijn vruchtbare aarde. Christenen hebben wat dit betreft een uniek verhaal. Van Plato tot Pechtold, van Kant tot Rutte; wanneer er over armoede wordt gesproken blijft rechtvaardigheid vaak onbenoemd. De Sri Lankese theoloog Vinoth Ramachandra schrijft in *Subverting Global Myths* (2008):

"Unlike the Western republican tradition that puts the citizen (historically, male and property-owning) at the centre of the polis*, the Christian biblical tradition, especially as it has been recovered in our day in Latin American liberation theology, gives ultimacy to* the poor*. This follows naturally from the recognition that life is our most basic right. The poor are all those whose life is vulnerable, threatened, and denied. And this ultimacy of the poor appears in God's declared* partiality *toward them. Thus there is a rich vein of thought in the Biblical writings that*

champions the rights of the poor. For instance, 'Speak out for those who cannot speak, for the rights of all the destitute. Speak out, judge righteously, defend the rights of the poor and needy.' (Prov.31:8-9). The right to life implies access to the resources that sustain life. To speak of the poor as having rights to sustenance *implies that what we owe them is not simply charity but justice."*
Maria geeft in haar lofzang een beschrijving van het koninkrijk van God, dat in Jezus Christus aangebroken is (Lucas 1):
Hij toont zijn macht en de kracht van zijn arm en drijft uiteen wie zich verheven wanen, heersers stoot hij van hun troon en wie gering is geeft hij aanzien. Wie honger heeft overlaadt hij met gaven, maar rijken stuurt hij weg met lege handen.

Het koninkrijk is voor hen die worden als een kind, voor hen die de obsessie voor controle en concurrentie hebben laten varen (Mattheus 5:3). Het is een opvallende opmerking van Jezus, die ons prikkelt na te denken over onze positie in de recente crises.

Rouvoet gaf met zijn Psalmnorm al aan dat rechtvaardigheid een fundamentele roeping van de overheid is.[45] Het is interessant hoe de overheid het begrip rechtvaardigheid inkleurt. Kerken en NGO's zijn geregeld naïeve instrumenten in de handen van de overheid, om zo afstand te doen van de verantwoordelijkheid die de overheid heeft ten opzichte van de armen. Kerken en organisaties krijgen zodoende de taak om de onrechtvaardigheid van overheden te verzachten. Nu is dit van groot belang, maar niet zonder het onrecht te benoemen. Het voert te ver om in dit essay het evenwicht van verantwoordelijkheden tussen maatschappelijke organisaties en de overheid nader uit te diepen. Ik wil slechts wijzen op het gevaar dat kerken en organisaties zich onbewust laten gebruiken en hun getuigende kracht laten varen.

(Anti)kapitalisme
Er is wel gesteld dat kapitalisme de basis is voor democratie. Economische vrijheid zou tot politieke vrijheid resulteren. Wie terugblikt op de Europese geschiedenis ziet echter het omgekeerde: een ontwikkelende democratie beteugelde het kapitalisme en beschermde burgers voor uitbuiting. Het herstel van de democratie is cruciaal in een gezonde globale economie. Opvallend aan instituten en mechanismes als het IMF, de Wereldbank, maar ook het recent opgerichte ESM, is het gebrek aan democratie. De 'arme' burger voor wie de instituten opgericht zouden zijn, hebben geen invloed.

Een economie die van burgers en overheden verlangt boven hun stand te leven staat bovendien haaks op de verlossing uit het Evangelie. Leningen kunnen onder eerlijke voorwaarden helpen om armoede tegen te gaan. Een economie gebaseerd op leningen van rijke landen en instituten is onverantwoordelijk. Arme landen worden afhankelijk gemaakt, en moeten in ruil voor leningen hun grondstoffen naar het Westen sturen. At de Occupy-beweging betreft, moeten christenen dan ook de waarschuwing van theoloog Jürgen Moltmann in het achterhoofd houden: *"The Occupy movement is a bourgeois youth movement but where we are really suffering is in Africa and Asia - if you want to learn the power of hope, go to these miserable quarters of humankind. The rich don't have hope, they have only anxiety because they have something to lose; but those who have nothing to lose but their chains,*

[45] André Rouvoet, voormalig politiek leider van de ChristenUnie, bedacht als variant op de Zalmnorm de Psalmnorm. De Psalmnorm is een verwijzing naar Psalm 72, waarin overheden worden opgeroepen tot rechtvaardigheid.

as Marx said once, have real hope in an alternative future."[46]

Orde verstoren

In concreto, hoe kunnen we met de Occupy-betogers de strijd aangaan tegen onrechtvaardigheid? Boven onze stand leven leidt tot verslaving en vernietigt de schepping. Christenpolitici moeten stem geven aan de ongehoorde 99%. Er is teveel lawaai dat de zachte stemmen overstemt, veel mensen luisteren niet meer naar de roep van hun naasten. Ik citeer de populaire theoloog Claiborne: *Wanneer mensen verder gaan dan liefdadigheid en streven naar rechtvaardigheid en solidariteit met de armen en onderdrukten, zoals Jezus deed, komen ze in de problemen. (…) Liefdadigheid krijgt waardering en applaus, maar je aansluiten bij de armen kost je je leven. Mensen worden niet gekruisigd omwille van liefdadigheid. Mensen worden gekruisigd omdat ze met hun leven van liefde de sociale orde verstoren en een nieuwe wereld tevoorschijn roepen.* (Claiborne, 2008). De opofferingsgezindheid die ons in de Bijbel geleerd wordt, mag vandaag in praktijk worden gebracht.

De ChristenUnie, als achterban, maar ook als partij, moet de straat op. Niet alleen omdat de hipsters van Occupy op straat kamperen, maar omdat Jezus Christus zelf de straat op ging. Volgelingen van Jezus kunnen leren van Occupy wat het betekent om op te komen voor rechtvaardigheid, en mogen de aanklacht tegen hebzucht verrijken met een levend alternatief. Een jaar na de demonstraties van Occupy is de beweging al in de vergetelheid geraakt; bij gebrek aan wortels lieten de demonstranten zich wegspoelen. Straatbewegingen bieden christenen de mogelijkheid om te getuigen tegen het individualistische consumentisme en als zorgende, uitnodigende samenleving te laten zien dat een ander leven mogelijk is. ■

Bronnen

- Claiborne, Shane (2008). *Hoe Jezus de wereld op zijn kop zet*. Buijten en Schipperheijn, Amsterdam.
- Keller, Timothy (2010). *Generous Justice: How God's Grace Makes Us Just.* Dutton, Penguin Group Inc. New York, U.S.A.
- Ramachandra, Vinoth (2008). *Subverting global myths.* SPCK, London.
- Rietkerk, Wim (2007). *Vreemdelingschap en regeringsdeelname. Wat doen pelgrims op het pluche?* Mr. Groen van Prinstererlezing 2007. Wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie, Amersfoort.

Teun-Pieter de Snoo is masterstudent neurobiologie aan de Universiteit van Amsterdam en onder meer betrokken geweest bij Happietaria en Stichting Time to Turn.

[46] *Third Way Magazine*, juni 2012

Wees 'zoutend zout'

Een bemoediging over het recht en de taak van christenen in de politiek

Joey Thoontje Leonard Soumokil

Samenvatting

'Wees zoutend zout is onderverdeeld in drie stukken. 'Christen in de politiek' grijpt terug op Calvijn en machthebbers uit de Bijbel. De conclusie is dat de overheid als plaatsvervanger Gods, christenen nodig heeft aangezien de overheid God niet (meer) kent. 'Christenen verenigd in de politiek' betoogt dat het van belang is om je bij voorkeur in een partij te bundelen als christenen. Dit wordt onder andere geconcludeerd uit het feit dat Jezus, waar twee of meer in Zijn naam bijeenkomen, aanwezig is en vanuit de visie dat de kennis door de relatie met God een uniek christelijk perspectief geeft op de samenleving. 'Het niet-christelijke in de samenleving' zet in met de overtuiging dat ondanks bederf de mens ook goeds in zich heeft en dat de christen-politicus zich hierop kan beroepen. Het wordt afgesloten met een conclusie uit Calvijn in combinatie met Kuyper dat het uw en onze taak is om de politiek in te gaan om zo een keuze te bieden aan mensen.

Zout der aarde

Jezus heeft ons als taak gegeven het zout der aarde te zijn[47]. Zout brengt smaak en houdt etenswaren goed maar wanneer het in een open wond komt prikt het, is het pijnlijk en reinigt het. Op deze wijze is het onze taak als christenen om de samenleving zo goed en zo smaakvol mogelijk te houden, haar te reinigen en te laten merken wanneer er een open wond is, dat het dus fout gaat. Dit alles om de houdbaarheid van de samenleving te verlengen tot de dag van Zijn terugkomst.

Het wordt de laatste tijd steeds vaker geroepen: christenen horen in hun hoedanigheid als christen niet thuis in de politiek en/of in de overheid en zouden zich moeten terugtrekken naar de kerk. Vanuit en in deze kerk zouden zij zich bezig moeten houden met hun geloof. Merkwaardig genoeg is dit commentaar niet alleen uit bijvoorbeeld de D66 hoek te horen maar ook vanuit de eigen christelijke hoek, al zij het in minder stellige mate. 'Natuurlijk mag je als christen wel de politiek in maar niet met een christelijk gedachtegoed want dat is achterhaald of daar is onze plaats niet, laat die Bijbel maar thuis en in de kerk.' Het is echter van groot belang dat christenen zich met hun gedachtegoed in de politiek begeven, sterker nog het is onze taak! Het doel van dit essay is om het gezamenlijk optreden van christenen in de politiek te onderbouwen, te rechtvaardigen en te ondersteunen.

Christenen in de politiek

Wanneer er gezegd wordt dat wij niet thuis horen in de politiek en in de overheid is dat een juiste conclusie. Uiteraard behoren wij daar niet thuis, wij zijn immers niet van deze wereld maar wij behoren haar wel te sturen en te adviseren. De overheid is ingesteld als instelling door God vanwege de gebrokenheid van de wereld. Een instelling waaraan wij ons moeten onderwerpen en dus geen verzet moeten bieden[48], verzet staat echter niet gelijk aan kritiek. Kritiek op hen die een functie bekleden binnen deze instelling is meer dan geoorloofd, het behoort zelfs tot onze taak, christenen moeten per slot van rekening het zoutend zout zijn.

Als zoutend zout behoren wij op alle lagen van de samenleving te werken, want wie zou wanneer er genoeg zout aanwezig is toch een gedeelte van de maaltijd laten bederven? Vaak wordt er gezegd dat Jezus niet naar wereldlijke macht zocht. Daar Hij er niet naar zocht, zouden wij deze macht ook niet moeten begeren en opzoeken. Het niet opzoeken en begeren betekent echter niet dat wij niet zouden mogen participeren. Wij moeten het niet zoeken om de macht maar om goddelijke zaken.

De vraag rijst of er wel goddelijke zaken te vinden zijn bij deze wereldlijke macht. Calvijn schrijft het volgende: "*De Heere heeft niet alleen betuigd dat het ambt van de overheden Hem aangenaam en welgevallig is, maar door zeer eervolle blijken van instemming heeft Hij ons bovendien op indrukwekkende wijze bepaald bij de grote waarde ervan.... dat zij een opdracht van God hebben, dat ze met goddelijk gezag bekleed zijn, dat ze in alle opzichten God vertegenwoordigen en in zeker zin Zijn plaatsvervangers zijn*."[49]. Dit verbindt Calvijn ook met 2 Kronieken 19 vers 6: "*Let op wat u doet, want u oordeelt niet voor een mens, maar voor de HEERE*"[50] [51].

[47] Mattheüs 5:16
[48] Romeinen 13
[49] Calvijn *Institutie* II 4:20 (vert. C.A. de Niet, Houten: Den Hertog, 2009).
[50] Herziene Statenvertaling
[51] *Institutie* II 4:20-6

De overheid houdt zich wel degelijk bezig met goddelijke zaken, zij is immers plaatsvervanger Gods. Een goede plaatsvervanger behoort kennis te hebben van wie hij vervangt. Het is vrijwel onmogelijk om degene die hij vervangt eer aan te doen wanneer hij deze niet kent. Stel dat een ongelukkige tot plaatsvervanger wordt verkozen zonder deze kennis, is het dan niet van het grootste belang dat hij op zijn minst wordt bijgestaan door hen die wel over deze kennis beschikken? *Daar ligt dan ook een taak voor christenen in de politiek om plaatsvervangers te zijn of op zijn minst adviseurs. Wij kunnen niet met een rein geweten de overheid aan haar lot en oordeel over laten.*

Het zijn of adviseren van de plaatsvervanger Gods is ons niet vreemd, velen zijn ons voorgegaan. Wij mogen dan ook kracht putten uit hen en ons op hen beroepen wanneer wij twijfelen over onze taak. In het Oude Testament zijn er vele voorbeelden, Salomo, David, Josia en Hizkia als koning, onderkoning Jozef en Daniël of leiders van het volk zoals Mozes, Jozua en de richteren. Calvijn schrijft zelfs: "*Van die ambten heeft de Heere verklaard dat ze Hem behaagden. Daarom hoeft niemand er meer aan te twijfelen dat een positie als burgerlijke overheid een beroep is dat in Gods ogen niet alleen heilig en geoorloofd is, maar dat ook in bijzondere zin aan God gewijd is en verreweg het eervolst van alles wat een sterveling in heel zijn leven kan doen*."[52]

In de tijd van het Nieuwe Testament hadden de christenen niet de mogelijkheid om aan deze macht te komen dus is er ook vrijwel geen sprake van in het Nieuwe Testament zoals in het Oude Testament.

Christenen verenigd in de politiek

Wanneer het voorgaande gelezen wordt is er geen argument naar voren gekomen waarom christenen zich zouden moeten verenigen in (bij voorkeur) een of (desnoods) meerdere christelijke partijen. Toch is het van het grootste belang dat christenen zich verenigen in christelijke politieke partijen, de niet christelijke partijen kunnen ons namelijk niet bieden wat een christelijke partij wel kan.

Ten eerste heeft Jezus ons gezegd dat wij het licht der wereld moeten zijn[53]. Hetgeen wat de wereld licht geeft is de zon, een geconcentreerde bron van licht die voor iedereen zichtbaar is. Niemand hoeft te twijfelen of wij niet meer gebaat zouden zijn bij een lichtbron overdag die uit allerlei kleine lichtbronnen zou bestaan, zoals een versterkte soort van sterrenhemel. God heeft immers alles geschapen, zo ook de zon en Hij heeft besloten dat deze bundel van licht het meest efficiënt is. Diffuus licht is inefficiënt en schiet haar doel voorbij, licht werkt het beste wanneer het gebundeld wordt, dan wordt hetgeen dat zij belicht pas goed zichtbaar.

Hetzelfde geldt ook voor de christen-politici, wanneer de moeite wordt gebundeld worden zijzelf beter zichtbaar. Van een nog groter belang is dat niet zijzelf beter zichtbaar worden maar tevens hun doel, wanneer de krachten gebundeld worden zal een doel sneller bereikt worden.

Ten tweede, Jezus heeft gezegd dat waar twee of drie in Zijn Naam bijeenkomen, Hij aanwezig zal zijn[54]. In dit licht is er geen andere conclusie mogelijk dan dat het de moeite waard is om in Zijn Naam ook als partij bijeen te komen. Er is niemand die ons beter

[52] *Institutie* II 4:20-4
[53] Mattheüs 5:14-16
[54] Mattheüs 18:20

nabij kan zijn en ons kan adviseren dan Jezus zelf. Wanneer een christen-politicus zich aan een andere partij dan een partij van christenen verbindt werpt hij voor zichzelf een obstakel op. Zelfs wanneer er zich meerdere christenen zouden bevinden in die partij, komt die partij niet samen tot Hem.

Misschien lijkt dit in tegenstelling met het eerdergenoemde zoutend zout. De conclusie zou kunnen worden getrokken dat wij juist als zoutend zout ons moeten bewegen binnen andere partijen in plaats van ons te concentreren. Dit zou een verkeerde conclusie zijn, wij komen in contact met andere partijen in bijvoorbeeld debat, gesprek en samenwerking. Op deze wijze beïnvloeden wij hen al en doen wij al gedeeltelijk onze taak als zoutend zout. Daarnaast zijn de politieke partijen slechts onderdeel van het groter geheel, de overheid en hierin hebben wij vooral onze taak, niet in elke partij afzonderlijk. Stel de overheid voor als een soep met verschillende ingrediënten, zout is er daar een van en wordt niet bij elk ander ingrediënt apart toegevoegd.

Ten derde biedt onze kennis van en door God ons een uniek perspectief op de gehele wereld. Dit betekent dat wij nooit precies hetzelfde idee kunnen hebben over bepaalde waarden en de invulling van deze als niet christenen. Vrijheid wordt bijvoorbeeld door velen gebruikt en een ieder ziet deze vrijheid weer anders. Onze levensovertuiging, onze basis komt niet overeen met andere partijen. Onze wortels liggen niet in de democratie, in de vrijheid, in het socialisme of liberalisme of een andere overtuiging, staatsvorm of waarde. *Onze wortels liggen in God de Heer en vanuit Hem bij vele andere waarden. Wanneer wij ons niet verenigen maar aansluiten bij niet-christelijke partijen doen wij niet alleen onze ideeën onrecht aan maar ook onszelf en in zekere zin God.*

Het niet-christelijke in de politiek

C.S. Lewis suggereerde dat de moderne mens niet meer zichzelf voor God, de Rechter ziet staan maar zichzelf als rechter voor en over God. Juist nu wanneer zowel de overheid als het merendeel van de samenleving de door God ingestelde instantie niet meer (h)erkent, is het de taak van de christenpoliticus om hen hieraan te herinneren. Misschien geen gemakkelijke taak maar wel een die onze samenleving verbetert en haar 'houdbaarheid verlengt'.
Een andere eigenschap van zout is dat deze de 'ware' smaak van een gerecht versterkt. Maar ook zout kan van bedorven voedsel niet iets smaakvols maken. De mens heeft ondanks bederf gelukkig ook goeds in zich. Ondanks haar neiging tot het verkeerde kent de mens wel degelijk het goede (uitzonderingen daargelaten). C.S. Lewis schrijft over 'natuurwetten'[55], hiermee bedoelt hij de wetten van God die hij in de natuur maar ook in de natuur van de mens heeft gelegd. Gods wet zit verankerd in ons leven ook al maken wij vaak de keuze om er niet aan te gehoorzamen, het is er. De mens en dus de samenleving kent het goede wel. Er hoeft dus geen beroep gedaan te worden op zaken die de samenleving volledig vreemd zijn, ergens, soms in het verborgene, bevindt zich de wet van God waar kracht uit geput kan worden.

Wij moeten ons er wel voor hoeden om niet te denken dat wij beter geschikt zouden zijn voor de politiek dan niet christenen. God werkt immers niet alleen door ons maar door een ieder. Onze hoop ligt vanzelfsprekend niet bij de politiek en de overheid maar bij God. Zonder Zijn leiding is het risico vele malen groter dat wij (ook in de politiek)

[55] C.S. Lewis, *Onversneden Christendom*, Utrecht: Kok, 2011, hoofdstuk 1.

verkeerde beslissingen maken. Hierom is het zo belangrijk dat wij bijeenkomen tot zijn eer ook in de politiek en hem in gebed vragen ons en onze acties te ondersteunen en te leiden en de harten en oren van onze tegenstanders te openen voor onze argumenten.

Als laatste een combinatie van iets wat Abraham Kuyper schreef en een commentaar van Calvijn op het boek Samuël. Kuyper[56] schreef: "*1e Alleen God, en nooit een enkel schepsel, bezit soeverein beschikkingsrecht over de volken, omdat God alleen de naties schiep, door zijn almachtigheid in stand houdt en door zijn ordeningen regeert. 2e De zonde heeft op politiek terrein de rechtstreekse heerschappij van God weggebroken, en daarom is toen als mechanisch hulpmiddel de uitoefening van het overheidsgezag onder mensen ingesteld. En 3e onder welke vorm dit overheidsgezag ook optreedt, nooit bezit de ene mens macht over een ander mens dan door een gezag dat uit de majesteit Gods op hem is afgedaald.*" Calvijn[57] schreef: "*En gij volken aan wie God de vrijheid gegeven heeft, om uw eigen overheden te kiezen, ziet toe, dat gij deze gunst niet verbeurt door deugnieten en vijanden Gods tot de hoogste ereposten te verkiezen.*"

Het is dan ook **uw taak om er voor te zorgen dat de volken niet alleen maar uit 'deugnieten en vijanden Gods' kunnen kiezen.** Betreed de politiek, weet dat God zich aan uw zijde bevindt en maak de mensen duidelijk dat zij in u en in uw partij vrienden van God vinden, vrienden van de Almachtige, vrienden van de Soeverein, vrienden van Hem wiens plaats wordt vervangen, maar niet te vergeten ook vrienden van henzelf. Amen. ■

Joey studeert Theologie aan de VU, opgegroeid in Huizen, gepassioneerd over muziek en de sport schermen. In de toekomst wil hij in de politiek schermen met woorden en zijn eigen toon laten horen.

[56] A. Kuyper, *Het Calvinisme* ('Derde lezing: Het calvinisme en de staatskunde'), Barneveld, Nederlands Dagblad, 2008:94-95

[57] Commentaar op 1 Sam. 2: 27-30 (geciteerd via Kuyper 2008: 93).

De samenleving als termietenheuvel

Over complex adaptive systems en maakbaarheid

Henk den Uijl

Samenvatting
Veel grote vraagstukken in onze samenleving vertonen (in toenemende mate) eigenschappen van complex adaptive systems. Volgens de theorie gedijen dit soort structuren het beste onder zelfsturing door emergentie. Hedendaagse politici gaan echter veel complexe problemen te lijf vanuit een controle- en beheersingsbeginsel. Dit is problematisch omdat beheersingsoplossingen in complex adaptive systems vaak averechts werken. Bovendien gaat de burger denken dat politici problemen kunnen oplossen, terwijl deze problemen door hun eigenheid juist door burgers moeten worden aangepakt. Voor politici is het van belang om leiderschap te tonen, mensen mee te nemen in een andere denkwijze, in plaats van kant en klare structuuroplossingen te bieden. Christelijke politici die in de traditie van het Anti-Revolutionaire denken staan, hebben in dit complexe geweld een mooie boodschap: eigen verantwoordelijkheid in relatie tot de maatschappelijke kring, en een filosofie die niet gebaseerd is op beheersing maar op loslaten.

Adaptieve termieten

Termietenheuvels zijn een van de meest bijzondere bouwwerken die de natuur voortbrengt. Als we de woningen van deze diertjes zouden schalen naar ons denkniveau, dan zijn het wolkenkrabbers van een aantal kilometers hoog (!). 'These vast colonies of termites produce the largests buildings relative to the size of these strange but remarkable ants' zou Sir Attenborough met prachtig stemgeluid ten gehore brengen. En hij heeft gelijk, het is een wonder wat deze diertjes klaarspelen. Dit wonderlijke zit hem voor mij vooral in het feit dat deze diertjes geen centrale besturingsstructuur hebben. Er is geen baas, geen oppertermiet, geen Abraracourcix, geen minster president. Ja, ze hebben wel een koning en een koningin, maar die zijn er, anders dan bij ons, vooral voor het voortbrengen van nageslacht. De 'werkers' werken volledig autonoom en kunnen samen met 40.000 collega's op een paar vierkante meter gebouwen van wel 2 meter hoog maken. De manier waarop zij bouwen is dat zij in hun doen en laten steeds een bepaalde kant op bewegen, de hele groep zal zo'n beweging volgen. Ze hebben als groep een instinct waar de kolonie heen moet gaan, maar dit is niet terug te herleiden tot individuele beslissingen van één slimme termiet. Het zijn een soort bewegingen tussen twee tegenpolen, waarbij ze steeds als groep neigen naar een bepaalde pool; in het handelen van de termieten zit een correctiemechanisme besloten. In de systeemtheorie wordt een termietenheuvel vaak gebruikt als voorbeeld voor een *complex adaptive system* (*cas*). De termieten adapteren bewegingen van het geheel, zonder dat het geheel terug is te leiden tot een individueel.

Complex adaptive systems

Op zaterdag 25 augustus 2012 stond een opinieartikel in *Trouw* van Jouke de Vries, hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit Leiden. Hij schetste daarin drie soorten leiderschap die zijn vereist bij verschillende problemen. Zo heb je bij simpele problemen operationeel management nodig; bijvoorbeeld, er moet een straat worden aangelegd. Dan zijn er beheersproblemen, hierbij hoort beheers management. Men moet dan denken aan het op orde hebben van de begroting. Bij complexe problemen, zo schetst De Vries, is visionair leiderschap gewenst, bijvoorbeeld bij de financiële crisis. De auteur schetst dat onze politici te weinig leiderschap tonen, en vluchten in beheers- en/of operationele maatregelen. Ik weet niet of politici degenen zijn die dit leiderschap moeten tonen, het is in ieder geval opvallend dat wij, het volk, denken dat zij dit probleem moeten oplossen.

Eigenlijk zijn alle grote problemen die op dit moment spelen complexe problemen. Dat wil zeggen, ze zijn niet alleen ingewikkeld, maar vooral, systeemtheoretisch, complex. Een systeem is een *cas* als het, globaal, voldoet aan vier vereisten[58]:

> (I) Parallelism. *Cas* consist of large numbers of agents that interact by sending and receiving signals. Moreover, the agents interact simultaneously, producing large numbers of simultaneous signals.
>
> (II) Conditional action. The actions of agents in a *cas* usually depend on the signals they receive. That is, the agents have an IF/THEN structure: IF [signal vector x is

[58] Holland, J.H., (2006), Studying Complex Adaptive Systems, in: Journal of Systems Science and Complexity, 19, pp. 1,2

present] THEN [execute act y]. The act may itself be a signal, allowing quite complicated feedbacks, or the act may be an overt action in the agent's environment. Interlocking sequences of signal-processing rules become programs that are executed in parallel, with all that implies for flexibility and breadth of repertoire.

(III) Modularity. In an agent, groups of rules often combine to act as "subroutines". For example, the agent can react to the current situation by executing a sequence of rules. These "subroutines" act as building blocks that can be combined to handle novel situations, rather than trying to anticipate each possible situation with a distinct rule. Because potentially useful building blocks are tested frequently, in a wide range of situations, their usefulness is rapidly confirmed or disconfirmed.

(IV) Adaptation and evolution. The agents in a *cas* change over time. These changes are usually adaptations that improve performance, rather than random variations.

Dit houdt (onder andere) in dat interventies in het systeem, van bovenaf, geen lineair effect hebben. Als men ergens aan een knop draait, dan zijn de gevolgen van deze handeling niet te overzien door de hoeveelheid signalen en ruis die dit opwekt. Een *cas* is daardoor fundamenteel onvoorspelbaar.

Hieruit volgend kunnen we zeggen dat de financiële crisis, de ecologische crisis en de zorgcrisis worden aangeduid als een *cas*.[59] Het opmerkelijke van al deze crises is dat de apotheose nog niet geweest is: allen hangen ze als een zwaard van Damocles boven ons hoofd. Bovendien is vaak niet meer te herleiden waar nu precies de problemen zijn ontstaan. Er zijn geen individuele actoren aan te wijzen die schuldig zijn aan de crises. Men tast bovendien in het duister over oplossingen en er is niemand aanwezig die een helder inzicht heeft in de systemen en hoe die in elkaar zijn verweven. Ondertussen denderen deze systemen ongenadig af op een, zo krijgen wij het idee, ware Apocalyps. Gaat de politiek ons hier van redden? In dit essay betwijfel ik dit fundamenteel.

De politiek als parasiet

Politiek als systeem maakt onderdeel uit van al deze complexe problemen. Zij zijn, zo gezegd, zelf termieten in deze complexe heuvel. Men kan daarom betogen dat politiek ingrijpen juist past bij een complex systeem; als zij er immers deel van uitmaken, horen hun interventies bij het zelfsturend vermogen van een *cas*. Echter, het is naar mijn inzicht zo dat politiek zich momenteel eerder als parasiet in de termietenheuvel begeeft, dan dat zij structureel meewerkt aan zelfsturing. Immers, de politici beweren dat de problemen lineair kunnen worden opgelost, doen allerlei beloftes over de toekomst, slaan je met cijfers over de toekomst en verleden om de oren en houden de burgers voor dat de politiek het wel op gaat lossen. Dit is een parasitaire aangelegenheid, want om een *cas* te laten werken, zelflerend te laten zijn, moet iedere actor in het systeem zijn steentje bijdragen aan het geheel. Interventies van bovenaf verstoren eerder een systeem dan dat ze zelflerend vermogen stimuleren.

[59] Graag had ik uitvoerig alle eigenschappen naast de *CAS* meetlat gelegd, maar daarvoor ontbreekt mij tijd en ruimte. Ik vertrouw in deze blind op uw logisch inzicht.

Gehlens filosofie van de technologie
Gehlen liet al eens fijnzinnig zien hoe in onze technologisch gestuurde maatschappij (ogenschijnlijk) eenvoudige bezigheden oneindig complexe systemen en problemen opleveren. Neem autorijden. Als ik met Money For Nothing van de Dire Straits op de achtergrond in de file op de A28 sta, met als uitzicht een enorm bankgebouw, dan is de feedback die ik van de auto krijg heel minimaal; ik moet wachten, maar gelukkig is er goede muziek en een mooi gebouw. Als we echter al deze auto's bij elkaar optellen, en we gaan kijken welke milieugevolgen dit filerijden heeft, dan zijn de gevolgen buitenproportioneel groter dan de feedback die ik van de auto krijg door ermee met een muziekje op in een file te staan. Hetzelfde geldt voor het eten van een (plof)kip, een aflossingsvrije hypotheek afsluiten, het lid zijn van een investeringsfonds, of met een kleine rugklacht meteen naar de eerste hulp gaan. Anders gezegd, complexe systemen worden gevormd door een optelling van extreem veel actoren, zonder dat deze individuele actoren zich bewust zijn van deze optelling of de gevolgen er van. Het is een vorm van feedbackdeficiëntie.[60] De vraag voor politiek is dus steeds, waar het *cas* aangaat, hoe zorg ik voor voldoende feedback zodat zelfsturing wordt gestimuleerd?

Maakbaarheid
Wat we nu zien, juist in verkiezingstijd, is dat politieke partijen vrijwel allemaal vluchten in operationele of beheersmaatregelen. 'Een vlucht naar voren' noemen ze dat. De politiek, maar ook wij, geloven dat alles maakbaar is van boven af: goede zorg, groene wereld en een vette portemonnee. Buurtzorg hier, reddingsfonds daar, windmolen hier, bezuiniging daar. Het geloof in politieke interventies is groot, en niet alleen bij politici; ook, of misschien juist, bij het volk. Er zit in zulke maatregelen een dynamiek verborgen, namelijk dat 'zij' de macht hebben om het te regelen, en dat wij daardoor gewoon door kunnen gaan met het leven dat we leiden. Wij vergeten onszelf bij te sturen doordat we denken dat de politiek het doet; maar zij kunnen dit, inherent aan het karakter van onze systemen, niet. Zij geven geen feedback, zij doen het gewoon zelf.

Organisatietheorie
'Als het werk af is, zal het volk zeggen dat ze het zelf hebben gedaan' schreef Lau Tzu 500 jaar voor Christus.[61] Ook in moderne leiderschapstheorieën zien we dit terug. Onder andere bij Mintzberg, Hearsy & Blanchard en Greanleaf. Mintzberg duidt dit wat mij betreft het beste door te wijzen op emergente strategieën. Dit zijn organisatiestrategieën waarin managers de organisatie 'loslaten', om vervolgens vanuit de ontstane verhoudingen en gebruiken te 'sturen'. Mintzberg past dit tevens toe op publieke besturing, juist vanwege haar complexiteit. Hij pleit niet voor een rationele, lineaire aanpak van de besturing van de publieke ruimte, maar voor zelfsturing- en eigen verantwoordelijkheid.[62] Het sturen in emergente systemen vindt niet plaats op basis van maatregelen, maar op basis van vertellen van verhalen, visie delen en taalbeïnvloeding. Mintzberg zegt dat deze strategie vooral effectief is in organisaties die complex en moeilijk lineair te sturen zijn. Managers, en ook politici, zijn geneigd om aan knopjes te draaien. In complexe systemen is het echter funest om aan knopjes te draaien, omdat er

[60] Gehlen, A., (1983), 'A Philosophical-anthropological perspective on Technology', in: *Research in Philosophy and Technology*, 6, pp. 205-16.
[61] Tzu, L., (1994), *Tao Te Ching*, trans: M. Kwok, eds M. Palmer and J. Ramsay, Element Classical Editions
[62] Mintzberg, H., Jorgenson, J., (1987) 'Emergent Strategy for Public Policy', in: *Canadian Public Administration*, 30, 2, pp. 214-229

allerlei andere knopjes mee zullen reageren met het draaien aan dat ene knopje; het is niet te overzien waar de interventie op uit zal draaien. Ik pleit daarom, anders gezegd, voor een contingentiemodel: een simpel probleem vereist een operationele sturing, ingewikkelde problemen een beheersende sturing en complexe problemen een emergente sturing.

Soevereiniteit in eigen kring

Wat heeft soevereiniteit in eigen kring hiermee van doen? Deze wending is zowel verrassend als voor de hand liggend: het sturen van dergelijke complexe systemen kan het best uitgevoerd worden door het systeem zelf, zij zal zelf, steeds corrigerend, ergens heen bewegen. De stelling van soevereiniteit in eigen kring is allereerst bedoelt om natuurlijke of maatschappelijk ordes, zoals het gezin, de vereniging en de kerk eigen gezagsstructuren te laten hebben, zonder dat de staat daarin intervenieert.[63] Deze gezagsstructuren worden niet alleen erkend voor haar eigen kring, maar de kringen dienen te handelen in het algemeen belang.[64] Desalniettemin is de uitwerking van deze leerstelling, namelijk dat er in beginsel veel zelfsturing is bij maatschappelijke bewegingen, ook de uitwerking is van het 'sturen' van een *cas*. Als wij concluderen dat de genoemde problemen worden gekenmerkt als een *cas*, en wij willen de grote problemen die voor onze voeten liggen oplossen, of in ieder geval tegemoet treden, dan kan de leerstelling van soevereiniteit in eigen kring zeer wel als uitgangspunt dienen: maatschappelijke instellingen en/of kringen op basis van eigen verantwoordelijkheid en gezag het systeem te laten ontwikkelen.

Dit is tegelijk een pleidooi voor een kleine overheid. Maar veel belangrijker dan de grootte van de overheid is dat wij, het volk, maar ook de politici zelf, gaan inzien dat complexe problemen niet van bovenaf te sturen zijn. De vraag is niet of het of over links of over rechts moet, het probleem is dat wij met ons allen denken dat sturing van bovenaf op complexe systemen, welke dan ook, effect heeft en beheersing oplevert. Mijn betoog is daarom, dat als we de problemen in de zorg, ecologische en financiële wereld aan willen pakken, dit van u en mij moet komen, in de wijze waarop wij gezamenlijk handelen. U en ik moeten daar ook in geloven. Onze wereld is niet stuurbaar, maakbaar, of te beheersen. Opdracht voor politici is, en daarmee stem ik in met De Vries, om leiderschap te tonen, alternatieven te laten zien, een taal spreken die mensen inspireert om het heft in handen te nemen, in plaats van lege beloftes te doen die niemand waar kan maken.

Moreel argument voor emergentie

Dat complexe problemen niet lineair kunnen worden bestuurd, maar moeten emergeren, is niet alleen een systeemtheoretisch argument. Het is, misschien wel belangrijker, een moreel argument. Het heeft te maken met verantwoordelijkheid nemen, het zoeken naar oplossingen, het met elkaar doen, en ook: het met elkaar verkeerd doen. Verantwoordelijkheid voor eigen handelen, maar ook, of juist, verantwoordelijkheid voor de ander staat centraal in complexe problemen waarin niet maakbaarheid maar emergentie centraal staat.

[63] Dooyeweerd, H., *Wijsbegeerte der Wetsidee* III, p. 398
[64] Paas, S., *Vrede Stichten*, p. 377

En het werkt! Er zijn binnen de genoemde complexe problemen tal van voorbeelden die zelflerend en zelfsturend zijn. In de zorg denk ik aan Buurtzorg Nederland van Jos de Blok, of aan de JP van den Bent stichting van Ruud Klarenbeek. In de financiële wereld zien we bedrijven opschieten als de Triodos bank en er zijn al verschillende buurtverenigingen die samen zonnepanelen inkopen.

Conclusie

Ben ik een termiet? Ik kan me zo voorstellen dat de lezer zich niet graag laat vergelijken met een termiet. Bovendien is een mens, natuurlijk, veel meer dan een if/then structuur; sla er Dooyeweerd maar op na. Wat ik probeer te duiden is dat de moderne problemen van onze samenleving beter kunnen worden getypeerd als *cas* dan als een lineair probleem. Doordat de politiek steeds geeft te denken dat zij onze problemen op kunnen lossen, door interventies, ondermijnt zij het zelfsturend vermogen van samenlevingsstructuren en kringen. Wij zijn samen, als samenleving, in staat om problemen in zorg, ecologie en financiën aan te pakken, als we die verantwoordelijkheid tenminste niet van ons afschuiven. We weten niet waar het heen gaat, we weten wel dat er wat moet gebeuren. De taak van politici is daarom, waar het complexe problemen betreft, het geven van visie op moraliteit, zelfsturing en verantwoordelijkheid.

Christelijke politiek is, naar mijn idee, vooral een politiek van loslaten. In haar anti-revolutionaire traditie kan zij als geen ander complexe systemen bepaalde kanten op bewegen. We moeten een taal spreken die mensen richting geeft, aan het denken zet. Geen kant en klare oplossingen, maar wijzen op eigen verantwoordelijkheid voor de ander en voor jezelf. Dat ik verantwoordelijk ben voor de zorg voor mijn moeder als zij straks oud wordt. Dat het leven meer is dan haar economische waarde. Dat er in iedere vierkante meter natuur schoonheid verborgen zit. Dat het leven niet maakbaar, maar ontvangen is. ■

Henk den Uijl is beleidsmedewerker bij de NVTZ (toezichthouders in de zorg). Daarnaast is hij docent Bedrijfsethiek aan de faculteit Filosofie van de VU. Hij studeerde filosofie en bedrijfskunde in Groningen en Amsterdam.

Bezinnen vóór bezuinigen

Enkele gedachten over de krijgsmacht.

Alexander Weggemans

Samenvatting
In de jaren na het einde van de Koude Oorlog is er geregeld (diep) gesneden in de Defensiebegroting. Deze bezuinigingen waren vaak eerder 'budget driven' dan ingegeven door een gedegen visie op de actuele en toekomstige veiligheidsituatie. In dit essay wordt opgeroepen om deze volgorde om te draaien: allereerst bezinning op het dreigingsbeeld, de taken en de hierbij passende vorm van de krijgsmacht en pas daarna eventueel verder bezuinigen. Tevens worden enkele bouwstenen aangedragen voor een dergelijke bezinning. Uitgangspunt hierbij is dat de overheid de zwaardmacht heeft ontvangen om recht en gerechtigheid te doen. Zij moet de onschuldige beschermen en de kwaaddoener (in het uiterste geval met geweld) kunnen stoppen. Hierbij is het van belang dat deze macht altijd proportioneel worden toegepast, teneinde niet meer te verwonden dan te genezen.

Inleiding

In april 2011 maakte Defensieminister Hans Hillen bezuinigingen ter waarde van ongeveer een miljard euro bekend. Als gevolg hiervan worden momenteel diverse capaciteiten van de Nederlandse krijgsmacht gereduceerd of afgestoten. Als belangrijkste motief voor deze exercitie wordt de huidige financiële en economische crisis aangehaald, die grote besparingen op de overheidsuitgaven noodzakelijk maakt.

Een klein jaar eerder, in mei 2010, was het resultaat van de interdepartementale werkgroep Verkenningen gepresenteerd. Deze werkgroep moest beleidsopties formuleren "met betrekking tot de toekomstige ambities voor de Nederlandse defensie-inspanning". Het was de bedoeling dat een volgend kabinet op basis van deze Verkenningen duidelijke strategische keuzes zou kunnen maken, om zo "houvast voor de krijgsmacht van de toekomst" (de ondertitel van het rapport) te bieden. Dit is echter nog niet gebeurd. Sterker nog: het lijkt erop dat het rapport nauwelijks een rol heeft gespeeld in de kabinetsonderhandelingen van het laatste kabinet. Weliswaar werd een beleidsoptie uit het rapport gekozen, namelijk de veelzijdig inzetbare krijgsmacht, maar het is nog maar de vraag in hoeverre deze optie werkelijk houdbaar is bij een krimpend budget.[65]

Het is volkomen begrijpelijk dat er maatregelen genomen worden om de overheidsfinanciën op orde te brengen. Het is onvermijdelijk dat hierbij pijnlijke maatregelen getroffen moeten worden. Het is echter onbegrijpelijk dat er opnieuw 'budget driven' keuzes worden gemaakt omtrent het Nederlandse defensiebeleid zonder een daadwerkelijke inhoudelijke bezinning over de taken en toekomst van onze krijgsmacht. Dit essay wil zich dan ook laten lezen als een oproep om een dergelijke bezinning nu eindelijk eens echt te laten gebeuren. Niet door slechts te zeggen dát het moet gebeuren, maar eerst en vooral door vanuit een christelijke denktraditie aanknopingspunten te bieden voor een bezinning op de mogelijke vorm en het takenpakket van de Nederlandse krijgsmacht. Voordat we daartoe overgaan, zullen we echter eerst kort stilstaan bij wat er gedurende de afgelopen twee decennia op militair gebied is gebeurd in en om ons land. Dit biedt enige context voor dit essay en kan bovendien iets van de urgentie van de problematiek duidelijk maken.

Herstructurering en verkleining

Toen in de periode 1989-1991 achtereenvolgens de Berlijnse Muur, het Warschaupact en de Sovjet-Unie verdwenen, brak een periode van heroriëntatie aan voor de krijgsmacht. Hierbij voltrokken zich een aantal ontwikkelingen. Allereerst werd fors gesneden in de sterkte. Dit werd mogelijk gemaakt doordat er met het einde van de Koude Oorlog voorlopig geen risico meer lijkt te bestaan op een grootschalig gewapend conflict in (West-)Europa. De grootste bezuinigingsslag werd gemaakt met de Prioriteitennota van 1993, die de sterkte van krijgsmacht met zo'n 44% inkromp. Nadien hebben de diverse kabinetten van de premiers Kok, Balkenende en Rutte nog verscheidene grote en kleinere bezuinigingen doorgevoerd, met als gevolg een verdere krimp van het Defensieapparaat.

Deze bezuinigingen hadden als positief effect dat er al doende meer duidelijkheid kwam omtrent het doel en takenpakket van het defensieapparaat. Als gevolg van het stapsgewijs wegbezuinigen van alle mobilisabele reserve-eenheden bijvoorbeeld verdween het traditionele accent op territoriale verdediging ten gunste van een volledig

[65] Kees Homan, 'De Nederlandse krijgsmacht in transformatie', in: Duco Hellema, Mathieu Segers en Jan Rood ed., *Bezinning op het buitenland. Het Nederlands buitenlands beleid in een onzekere wereld* (Den Haag 2011) 166. Vgl. ook het *Eindrapport Verkenningen. Houvast voor de krijgsmacht van de toekomst* (Den Haag 2010) 280.

parate, wereldwijd inzetbare krijgsmacht. Die kreeg er in het laatste decennium van de 20e eeuw bovendien twee nieuwe hoofdtaken bij, naast de traditionele verdedigingstaak: het uitvoeren van vredesmissies en het ondersteunen van de civiele autoriteiten bij rechtshandhaving en rampenbestrijding. Tevens beloofde Nederland aan het begin van deze eeuw ook bijdragen te leveren aan de snelle reactiemachten van de NAVO en de EU.

Zoveel ambitie laat zich niet gemakkelijk rijmen met voortdurende bezuinigingen en verkleining van het defensieapparaat. De afgelopen jaren werd het ambitieniveau voor buitenlandse missies dan ook naar beneden bijgesteld in aard en omvang. Zo stelde Nederland in 1993 nog 54 F-16's beschikbaar voor een eventuele 'peace enforcement' missie, terwijl dit er in 2012 nog hoogstens 30 zijn. Het ziet er niet naar uit dat aan deze neerwaartse trend op korte termijn een einde komt. De financiële kaders zijn intussen dusdanig strak geworden dat er nauwelijks nog ruimte is voor tussentijdse intensiveringen of het opvangen van tegenvallers. Dit bleek onder andere toen minister Hillen zijn bezuinigingsplannen presenteerde: een deel hiervan (zo'n €175 mln.) dient om tegenvallers van de Afghanistaninzet weg te werken. De zware omstandigheden in Uruzgan leidden tot een groter verbruik van o.a. munitie en reservedelen en tot meer uitval van materieel dan aanvankelijk was begroot.

Het moge duidelijk zijn: doorgaan op de huidige weg is geen optie. Wanneer de krijgsmacht zichzelf steeds verder moet uithollen om de begroting sluitend te krijgen, zal er uiteindelijk weinig meer overblijven van de gewenste veelzijdige krijgsmacht die zowel thuis als in verre oorden bij kan dragen aan vrede en veiligheid. Het wordt tijd dat er een duidelijke visie komt voor de krijgsmacht, een visie die met passende middelen wordt ondersteund.

Een krijgsmacht: waartoe?

Om een dergelijke visie te kunnen formuleren, is het allereerst nodig om ons te bezinnen op de vraag waartoe er strijdkrachten zouden moeten zijn. Daarbij wil ik omwille van de beperkte ruimte in dit essay het bestaan van een krijgsmacht als gegeven accepteren en dus voorbijgaan aan de mogelijkheid van een pacifistische opstelling. Dit heeft twee redenen. Allereerst is de krijgsmacht een Grondwettelijk gegeven.[66] Ten tweede geeft ook de ChristenUnie zelf aan een veelzijdig inzetbare krijgsmacht te willen. Binnen deze kaders wil ik dan ook verder denken.

"That is why I took up the gun — not to shoot, not to kill, not to destroy, but to stop those who would do evil, to protect the vulnerable, to defend democratic values, to stand up for the freedom we have to talk (…) about how we can make the world a better place." Zo sprak Peter van Uhm, voormalig Commandant der Strijdkrachten, in de geruchtmakende toespraak die hij eind vorig jaar hield op de TEDx (Technology, Entertainment, Design) conferentie in Amsterdam. Hoewel ik de generaal niet als christen ken, verwoordt hij hier wel een gedachte die al vele eeuwen door gerespecteerde christenen wordt verkondigd: God vraagt van overheden dat zij recht en gerechtigheid doen (Jer. 22: 3). Concreet betekent dit dat zwakken en onschuldigen in de samenleving beschermd, misdadigers gestraft en kwaaddoeners onderdrukt moeten worden. Om deze taak uit te voeren, heeft God overheden uitgerust met het zwaard (Rom. 13: 4): de mogelijkheid om geweld te gebruiken in het bestraffen en tegengaan van

[66] Zie artikel 97: "Ten behoeve van de verdediging en ter bescherming van de belangen van het Koninkrijk, alsmede ten behoeve van de handhaving en de bevordering van de internationale rechtsorde, is er een krijgsmacht."

kwaad. Dergelijke bestrijding strekt zich niet alleen uit tot de 'gewone' crimineel in de spreekwoordelijke straat, maar omvat volgens theologen in de calvinistische traditie ook de militaire verdediging. Want - zo redeneert bijvoorbeeld Calvijn zelf - als de overheid de individuele struikrover moet straffen, dan is zij ook gerechtigd om op te treden tegen opstandelingen en buitenlandse legers, wanneer die moordend en plunderend over haar grondgebied trekken. Hij ziet dan ook geen enkel bezwaar tegen het op de been houden van legers, het bouwen van versterkingen en het sluiten van bondgenootschappen. Als dit nodig is om de algemene vrede en veiligheid in zijn land te bewaren, dan moet een magistraat dit vooral doen. Sterker nog: de overheid die het zwaard in de schede laat "terwijl de boze mensen intussen misdadig woeden met moord en doodslag" beantwoordt niet aan het Bijbelse bevel om recht en gerechtigheid te doen. Die vervalt - zegt Calvijn - zelf tot "de grootste goddeloosheid".

Dergelijk militair geweld moet echter wel proportioneel zijn. In Romeinen 13 schrijft Paulus immers niet alleen *dat* de overheid zwaardmacht heeft, maar ook *waartoe* zij dit heeft: "U ten goede." Calvijn waarschuwt regeringen die naar de wapens grijpen dan ook dat zij moeten oppassen dat zij niet meer verwonden dan ze genezen. Ook in de tegenstander, zo haalt de reformator de kerkvader Augustinus aan, is iets van de algemene menselijke natuur te herkennen. Dit moet nopen tot medelijden en tot terughoudendheid bij het gebruiken van geweld.

Calvijns' collega-reformator Heinrich Bullinger meent eveneens dat overheden eerst met alle middelen de vrede zoeken en de oorlog vermijden moeten. Want oorlog brengt niets dan ellende met zich mee. Jonge strijders en onschuldige burgers vinden de dood, door economische stilstand ontstaan honger en gebrek, goederen worden geroofd, vrouwen misbruikt, onderwijs en godsdienst verwaarloosd. Het is bij Bullinger dan ook letterlijk en figuurlijk uit den boze om een oorlog te beginnen voor wat gemakkelijke economische of territoriale winst. Heersers moeten volgens hem nauwkeurig onderzoek doen naar de rechtmatigheid van hun oorlogen. Alleen wanneer recht en gerechtigheid in het geding zijn, mag naar wapens gegrepen worden. Hierbij kan concreet gedacht worden aan verdediging van het leven, de vrijheid en het bezit van het eigen volk tegen binnen- en buitenlandse dreigingen.

Bij dit alles wijs Bullinger er ook op dat de Bijbel algemene leefregels en specifieke oorlogswetten biedt, waaraan een christelijke strijdende partij zich te houden heeft. Mensen die niets met het conflict te maken hebben, mogen er eigenlijk ook niet door getroffen worden. Militairen moeten mannen uit één stuk zijn, toegewijd aan recht en gerechtigheid. Voor 'vuil gewin zoekers', verkrachters en verraders is geen plaats in de krijgsmacht. Ook aan het front moet ruimte zijn voor godsdienstoefening. En tenslotte moet, met het oog op o.a. Deuteronomium 20: 19-20, 'collateral damage' zoveel mogelijk voorkomen worden. Moedwillige vernietiging van akkers, huizen en bezittingen is dus verboden.[67]

Oude wijsheid naar een nieuwe tijd

Wat hebben deze aloude wijsheden ons anno 2012 te zeggen, wanneer we ons bezinnen op de krijgsmacht? Allereerst dat de Grondwet terecht meldt dat er een krijgsmacht moet zijn. We leven immers in een gevallen wereld. Particulieren, maar ook staten en niet-statelijke actoren, bedenken en doen zoveel onrecht. Een overheid die zich wil laten

[67] Vgl. voor deze punten tevens Roel Kuiper, *Dienstbare politiek. Voor een verantwoorde samenleving en een rechtvaardige overheid* (Amsterdam 2011) 72.

leiden door Bijbelse principes, is geroepen om op te staan tegen dit onrecht. Onschuldige burgers moeten beschermd worden tegen aanslagen op hun leven, vrijheid en bezit. Gelukkig zijn er tegenwoordig veel (internationale) juridische en politieke middelen beschikbaar om dit op vreedzame wijze te doen. Laat onze bestuurders hier dan ook het eerst en het vaakst naar grijpen en al het mogelijke doen om ze te versterken. Er zijn echter ook situaties waarin niet ontkomen kan worden aan militair ingrijpen. Concreet vertaald naar de Nederlandse situatie betekent dit dat onze regering doeltreffend moet kunnen optreden wanneer bijvoorbeeld een andere mogendheid Caribische delen van het Koninkrijk wil bezetten, wanneer piraten zich ontfermen over lading en/of bemanning van Nederlandse schepen, of wanneer terroristische groeperingen aanslagen plegen. Dit vereist de instandhouding van een adequaat militair apparaat, dat zelfstandig of in samenspel met gelijkgestemde bondgenoten in staat is dergelijke kwaad te bestrijden en waar mogelijk te voorkomen.

Ook anno 2012 is dit nog nodig. Toenmalig Defensieminister Eimert van Middelkoop meldde bij het presenteren van de resultaten van het project Verkenningen dat de wereld wordt geconfronteerd met een groeiend conflictpotentieel. De wereldbevolking neemt toe, terwijl grondstoffen schaarser worden. Geopolitieke verhoudingen verschuiven, onder andere door de economische en politieke (weder)opstanding van Latijns-Amerikaanse en Aziatische mogendheden. Het kan zijn dat deze verschuivingen en uitdagingen vreedzaam verlopen. Laten we daarom bidden. Het is echter ook zeer wel denkbaar dat deze ontwikkelingen bronnen voor (gewapende) conflicten gaan vormen. Dan moet onze overheid kunnen beschikken over de juiste 'hard power' om lijf en goed van haar onderdanen te beschermen. In een tijd waarin onzekerheid bestaat over de ontwikkeling van het dreigingsbeeld vereist dit de instandhouding van een veelzijdige en flexibele krijgsmacht, die zich snel kan aanpassen aan actuele dreigingen. Die hoeft beslist niet van Kuyperiaanse proporties te zijn (Abraham Kuyper noemde 10% van de totale bevolking een redelijke omvang voor ons leger[68]). Wel moet zij een bepaalde kritische massa hebben om haar taken uit te kunnen voeren, kennis en vaardigheden te bewaren voor de toekomst en nieuwe capaciteiten te ontwikkelen. Het de vraag of dit bij de door sommige partijen voorgestelde extra bezuinigingen nog wel het geval is.

Tenslotte nog een woord over de eventuele tegenstander. Bullinger en Calvijn wijzen op de Bijbelse noodzaak om die ook als medemens in het vizier te houden. Wie wil ijveren voor een christelijk verantwoorde krijgsmacht moet zich niet alleen inspannen voor een zo goed mogelijke bescherming van de eigen bevolking. Ook moet bij de uitrusting en inzet steeds het oog gehouden worden op het welzijn van de andere partij(en). Concreet betekent dit dat zaken als massavernietigingswapens en clustermunitie waar het ook maar even kan van de slagvelden worden geweerd. Ook betekent het dat er geïnvesteerd moet worden in de eigen strijdkrachten, op het gebied van bijvoorbeeld goede opleidingen en precisiebewapening. Alleen zo kan zoveel mogelijk voorkomen worden dat onschuldig bloed wordt vergoten. En schaarde de profeet Jeremia (22: 3) dit niet ook onder het doen van recht en gerechtigheid?

Conclusie

We hebben gezien dat de overheid de zwaardmacht heeft ontvangen om recht en

[68] A. Kuyper, *Antirevolutionaire staatkunde. Met nadere toelichting op Ons Program. Tweede deel: de toepassing* (Kampen 1917) 548.

gerechtigheid te doen. Toegepast op Defensie betekent dit dat iedere verantwoordelijke overheid geroepen is om een krijgsmacht in stand te houden, teneinde de onschuldige te beschermen en de kwaaddoener in het uiterste geval met geweld te kunnen stoppen. Deze macht moet echter altijd proportioneel worden toegepast, om niet meer te verwonden dan te genezen en niet onnodig leed te veroorzaken. Onze bestuurders hebben te zorgen voor voldoende mensen en een juiste uitrusting om hieraan gestalte te kunnen geven. Dat vraagt om bezinning. Allereerst bezinning op de huidige en toekomstige bedreigingen voor onze veiligheid. Vervolgens - in aansluiting hierop - ook bezinning op een passende vorm voor ons militaire apparaat en de specifieke uitrusting van de militairen die het bemensen. Al vele jaren wordt deze bezinning echter geregeld voorafgegaan en doorkruist door bezuinigingen. De krijgsmacht geeft aan hierdoor in het nauw te geraken. Veiligheidsdeskundigen bevestigen dit. Nu lijkt me dan ook een geschikt moment om de volgorde om te draaien: eerst bezinning, daarna pas de eventuele bezuinigingen. Alleen op die wijze kan ook in de toekomst een juiste gestalte aan dit deel van de zwaardmacht gegeven worden. ■

Bronnen

- Calvijn, J., *De institutie*, boek 4, hoofdstuk XX (syllabus).
- Calvijn, J., *Institutie 1536*, vert. W. van 't Spijker (3e druk; Houten 2008).
- Eijnatten, J. van, 'Religionis causa. Moral theology and the concept of holy war in the Dutch Republic', *Journal of religious ethics* 34.4 (2006) 609-635.
- *Eindrapport Verkenningen. Houvast voor de krijgsmacht van de toekomst* (Den Haag 2010).
- Harding, Th. ed., *The decades of Henry Bullinger, minister of the church of Zürich. The first and second decades* (Cambridge 1849).
- Hoffenaar, J., *Een politieke aangelegenheid en daarmee nooit een uitgemaakte zaak. De ontwikkeling van de hoofdtaken en het ambitieniveau van de Nederlandse krijgsmacht na de Koude Oorlog*, NIMH-notitie ten behoeve van het project Verkenningen - Houvast voor de krijgsmacht van 2020 (april 2009).
- Homan, K., 'De Nederlandse krijgsmacht in transformatie', in: D. Hellema, M. Segers en J. Rood ed., *Bezinning op het buitenland. Het Nederlands buitenlands beleid in een onzekere wereld* (Den Haag 2011) 151-172.
- Kuiper, R., *Dienstbare politiek. Voor een verantwoorde samenleving en een rechtvaardige overheid* (Amsterdam 2011).
- Kuyper, A., *Antirevolutionaire staatkunde. Met nadere toelichting op Ons Program. Tweede deel: de toepassing* (Kampen 1917).
- Uhm, P. van, 'Why I chose the gun', *TEDxAmsterdam*, november 2011. http://www.ted.com/talks/peter_van_uhm_why_i_chose_a_gun.html

Alexander Weggemans studeerde moderne geschiedenis en internationale betrekkingen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij voltooide zijn (research) master met een onderzoek naar de besluitvorming rondom de aanschaf van modern militair materieel. Naast zijn commerciële functie bij een grote supermarktketen volgt hij de ontwikkelingen op defensiegebied nog steeds nauwgezet.